

Den dydige lovbryteren

Oline Hesselberg

VID vitenskapelige høyskole

Veileder: Gry Espedal, førsteamanuensis

MAVERD-599

Masteroppgave i Verdibasert ledelse

Antall ord: 18920

Dato 04.05.2020

Sammendrag

«Den dydige lovbyteren» kartlegger hva som trigger en leder til å handle ovenfor et bestemt etisk dilemma. Forsøket på å gjøre det gode kan noen ganger kreve at man kompromisser på andre verdier som også er viktige. Et hensyn må vike for et annet, dette er definisjonen på et etisk dilemma. Problemstillingen er: «hva trigger den etiske responsen til ledere som ansetter ureturnerbare asylsøkere, sett i et dydsetisk perspektiv?» Det å ansette asylsøkere som har fått endelig avslag på asylsøknaden sin er ulovlig i Norge i dag. De skal ikke lenger oppholde seg i Norge, og myndighetene legger til rette for frivillig hjemreise, eller tvangsutsender når frivillig retur ikke lar seg gjøre. Men noe av de avviste asylsøkerne kan ikke tvangsreturneres. Dersom de ikke vil reise frivillig, er de dermed «ureturnerbare». Disse menneskene har ikke skattekort, og dermed ikke tilgang til det legale arbeidsmarkedet. I dette ligger det etiske dilemmaet til lederne som er intervjuet. De blir lovbytere om de gir arbeid til den ureturnerbare. Men uten betalt arbeid, mister dette mennesket muligheten til å tjene til livets opphold, og marginaliseres ytterligere både med hensyn til verdighet og evne til egen ivaretagelse.

I datamateriale kommer det frem at nærhet til de ureturnerbare var et sentralt triggerpunkt. De andre triggerpunktene var ansvarsfølelse, diskrepans, emosjonelle og kognitive reaksjoner og mulighet. Funnene blir presentert i en modell jeg har utviklet, inspirert av Scott Sonenshein sin modell fra 2008 i artikkelen «Emergence of Ethical Issues During Strategic Change Implementation». Videre blir dataene analysert i et dydsetisk perspektiv. Dette perspektivet gir grunnlag for nyansert refleksjon og tar høyde for flere hensyn i jakten på den gode handlingen.

Abstract

«The virtuous offender» describes a leader's process of acting when faced with a certain ethical dilemma. When trying to do good we sometimes have to compromise on other important values. One consideration must give way to another, this is the definition of an ethical dilemma. The research question is: "What triggers the ethical response from leaders who employ nonreturnable refugees, in light of a virtue-based ethical perspective."

Employing refugees whose' asylum application has been finally rejected, is illegal in Norway today. These refugees have lost the right to remain in the country. Norwegian authorities therefor facilitate voluntary return to the country of origin or forced return when necessary. But some of the rejected refugees cannot be forced to return. In the case where they don't leave voluntarily, they become "nonreturnable". These people do not have access to legal work, as they do not have a tax deduction card. Herein lies the ethical dilemma the informants face: they themselves become offenders if they employ the nonreturnable person. However, without employment the nonreturnable refugee loses the opportunity to make a living, and risks losing dignity as well as the chance of living a decent life.

The data reveals there was a certain proximity between the nonreturnable refugee and the informant. This was a key trigger point. Other trigger points were the feeling of responsibility, discrepancy, emotional and cognitive reaction, and finally possibility. The findings are presented in a model I have developed, inspired by the work of Scott Sonenshein in his article: «Emergence of Ethical Issues During Strategic Change Implementation» (2008). The data was analysed using virtue ethics to theorize the findings. The virtue-based ethical perspective provides a framework for nuanced reflection where several considerations are naturally taken into account, in the pursuit of being good.

Forord

Denne oppgaven har vært svært lærerik og spennende å få skrive. Jeg har lært mye, møtt noen spennende mennesker, og hørt noen utfordrende resonnement. Jeg vil først og fremst rette en stor takk til de fire informantene som har delt sine historier. Det at dere satte av tid til å la dere intervjuet gjorde at jeg fikk et relevant og empirisk datamateriale, grunnlaget studiet er bygget på. Tusen takk.

Takk til min gode veileder Gry Espedal ved VID Oslo. Jeg har stått fast mang en gang, da har råd og tilbakemeldinger fra deg vært avgjørende. Takk for din tilgjengelighet, din oppmuntrende holdning og ditt engasjement i mitt tema. Takk også til Andrea, lillesøster, supertante og korrekturleser. Takk til svoger Håvard og svigerinne Edith for husrom i alle studieuker, det har vært en stor bonus. Takk til mine kjære svigerforeldre Astrid og Thor for barnepass, støtte og oppmuntring. Takk til mine egne kjære foreldre Annstein og Kristianne som har oppmuntret og støttet meg gjennom denne prosessen til tross for ulike tidssoner.

Emily, Josefine, Jenny og Samuel, takk for at dere finnes og er mine. Til Christian, min beste venn og mannen i mitt liv, takk for nok en reise.

Oline Hesselberg

Stavanger, 04.05.2020

Innhold

Sammendrag	2
Abstract	3
Forord	4
1. Innledning.....	7
2. Teorikapittel	9
2.1 Hvorfor dydsetikk.....	9
2.2 Hva er dydsetikk	9
2.3 Pliktetikk og nærhetsetikk.....	12
2.4 Et etisk dilemma – hvordan blir det til?	14
2.5 Tidligere forskning innenfor etikk	15
2.6 Annen relevant forskning	16
2.6.1 Sivil ulydighet.....	16
2.6.2 Varsling.....	18
2.6.3 Asylfeltet.....	19
3 Metode	21
3.1 Vitenskapsteoretisk utgangspunkt.....	21
3.2 Innsamling av data	21
3.2.1 Utvalget	22
3.2.2 Bearbeidelse av datamateriale.....	24
3.2.3 Forskningsetiske hensyn.....	25
3.2.4 Informert samtykke	26
3.2.5 Konfidensialitet	26
3.3 Institusjonell kontekstualisering	27
3.3.1 Bakgrunn	27
3.3.2 «Uretturnerbare» asylsøkere	28
3.4 Forforståelse og min egen posisjon.....	29
4 Resultatkapittel	31
4.1 Ramme for datapresentasjon.....	31
4.2 Forklaring av modellen.....	33
4.2.1 Utgangspunktet/ Problemstilling	33
4.2.2 Adoptere myndighetens holdning.....	33
4.2.3 Praktisere myndighetens retningslinjer	33
4.2.4 Passiv moralsk holdning?	34
4.3 Hovedpresentasjon	34

4.3.1 Utgangspunkt/problemstilling	35
4.3.2 Triggerpunkt	36
4.3.3 Moralsk vurdering (risikovurdering).....	43
4.3.4. Moralsk ansvar (The point of no return)	45
4.3.5. Andre funn.....	48
5 Drøfting.....	50
5.1 Triggerpunktene som trigget hverandre	50
5.2 Nærhet som triggerpunkt.....	50
5.2.1 Kan nærhet sette dydigheten på spill?.....	52
5.3 Diskrepans	53
5.4 Ansvarsfølelse.....	54
5.5 Emosjonelle og kognitive reaksjoner	55
5.6 Forholdet mellom plikt og skjønn	56
5.7 Forholdet mellom rett og rettferdighet	57
6 Konklusjon	61
6.1 Avslutning.....	64
7 Litteraturliste.....	65
Vedlegg 1 – Intervjuguide.....	68
Vedlegg 2 - Utdrag fra transkriberingen.....	69
Vedlegg 3 – informasjonsskriv.....	70

1. Innledning

«Papirløse Tita har fått jobb – men arbeidsgiveren bryter loven»

(NRK Frafjord, Johansen, Nordmark, 2017)

Overskrifter som denne har vi sett mange av i de senere årene. Papirløse Tita representerer en gruppe mennesker som blir kalt «ureturnerbare asylsøkere». De har fått endelig avslag på asylsøknaden sin, og skal derfor i utgangspunktet reise fra Norge. Norske myndigheter legger til rette for frivillig retur til hjemlandet, eller tvangsretur når det er nødvendig. Men mennesker som Tita kan av ulike årsaker ikke tvinges til å forlate landet. Når de ikke reiser frivillig, blir de dermed «ureturnerbare». I dag er de fratatt grunnleggende rettigheter, blant annet retten til arbeid. Det er også ulovlig å gi arbeid til mennesker i denne gruppen, uavhengig av om det er med egen vinningshensikt eller ei. Men, som vi ser i overskriften, noen arbeidsgivere velger å trosse dette forbudet. Jeg har i dette studiet sett nærmere på fire arbeidsgivere som alle har gitt arbeid til en eller flere ureturnerbare asylsøkere. De har med viten og vilje utsatt seg selv for straffeforfølgelse, alle drevet av verdier som til slutt utklasset verdien å være lovlydig. Jeg møtte fire overbeviste ledere.

Gjennom datamaterialet får vi et unikt bilde av hvordan det kan se ut å ta verdibevisste valg i møte med et krevende etisk dilemma. Vi får innblikk i de ulike fasene informantene gikk gjennom før de til slutt handlet. Hvilke vurderingen foretok de seg, og hva trigget dem til å handle slik de gjorde? Ansvarsfølelse, diskrepans, emosjonelle og kognitive reaksjoner og mulighet var alle triggerpunkter hos samtlige informanter. Men nærheten de hadde til et såkalt «ureturnerbart» mennesket var avgjørende, og på mange måter triggerpunktet som gav utgangspunkt for de andre triggerpunktene. For informantene var begrepet «ureturnerbar asylsøker» fylt med et personlig innhold om en kvinne, en far, en forsørger og en trofast medarbeider. Nærheten var et sentralt triggerpunkt som fikk dem til å risikere, den dempet frykten for konsekvensene og bygget en bro fra holdning til handling.

Videre har jeg anvendt et dydsetisk perspektiv i analysen av datamaterialet. Dette er et perspektiv som gir gode rammer for en flersidig etisk refleksjon der de mange forholdene informantene måtte ta hensyn til kan komme til overflaten.

Er det egentlig mulig å utvise dyd samtidig som at man bryter loven? Dette spørsmålet fanger noe av spennet i det etiske dilemmaet informantene sto ovenfor: Skal jeg gjøre meg til lovbryter ved å gi arbeid til dette mennesket, eller skal jeg være lovlydig å la vedkommende tape både verdighet og livsgrunnlag? Hva er den gode handlingen i denne sammenhengen? Ved hjelp av dydsetikken skal jeg forsøke å kaste lys over det. Med det har vi kommet til hovedspørsmålet og selve problemstillingen i dette studiet: Hva trigger den etiske responsen til ledere som ansetter ureturnerbare asylsøkere, sett i et dydsetisk perspektiv?

2. Teorikapittel

Jeg vil starte med å fremlegge det teoretiske grunnlaget som er relevant for dette studiet. Jeg vil i hovedsak fokusere på dydsetikk, som er hovedperspektivet jeg kommer til å bruke i min dataanalyse. Jeg finner det også naturlig å ta med andre etiske perspektiver som kan komplementere dydsetikken; nærhetsetikk og pliktetikk. Forskningsfeltet jeg lener meg på i dette studiet omhandler i hovedsak etikk i praksis, og jeg vil redegjøre for relevant forskning som er gjort på dette feltet. I tillegg til å ta for meg annen relevant forskning som kan gi innspill til å forstå det jeg forsker på. Til slutt i dette kapittelet vil jeg presentere forskningen på asylfeltet, som er relevant for å forstå konteksten informantene står i.

2.1 Hvorfor dydsetikk

Dydsetikken er relevant for denne problemstillingen fordi den sier noe om etikk i praksis, samtidig som at den legger til rette for en helhetlig refleksjon. I møte med et etisk dilemma, vil dydsetikkens natur søke å få frem alle relevante sider av saken. Det vil være naturlig å vurdere hensynet til både personer, prinsipper og konsekvenser (Aadland, 2018). Dydsetikken legger et stort ansvar på den enkeltes evne til å handle klokt og godt i forhold til hver enkelt situasjon, og den inviterer til en bevissthet rundt verdier, holdninger og handlinger sett i sammenheng med hverandre. Dette er en ramme som passer godt i møte med informantens dilemma. Arbeidsgiverne jeg har intervjuet tok etikken i sine egne hender om du vil, og handlet etter sin overbevisning. Dette er i tråd med dydsetikkens budskap om at hver enkelt av oss er moralsk ansvarlige aktører.

2.2 Hva er dydsetikk

Dydsetikk er den eldste av de etiske teoriene, og hadde sitt utspring i gresk filosofi. Aristoteles (384 – 322 f.Kr.) mente at alle ting, vesener og gjenstander har sin måte å fungere på. Men hva gjør tingene, vesenene og gjenstandene velfungerende? Aristoteles

mente at noe bidro til at hver enkelt substans (ting, gjenstander, vesener) kunne utføre det som den var tenkt til, på en god måte. Likedan mente han at noe ville kunne være nedbrytende for substansens rette funksjon. I moralsk kontekst kalles det første dyder, det andre laster (Syse 2005). Det norske ordet dyd er oversatt fra det latinske *virtus*, det greske *areté* og det engelske *virtue*. Ordet dyd er ikke så vanlig i hverdagspråket, men det sier noe om hvordan noe eller noen fungerer, hvorvidt man mestrer sin tiltenkte funksjon på en god og dyktig måte. Brunstad og Syse forklarer dydighet slik:

Et redskap som duger, er et redskap som kan utføre det som det var tenkt til, på en god måte. Slik er også et dugende menneske, en dugende leder, i stand til å gjøre det gode, til rett tid og med riktig styrke og kraft. (Brunstad, 2009, s. 20)

Et dydig, eller vi kan si et fremragende, liv vil være et liv som i størst mulig grad bidrar til å fremelske (og bruke) de talenter man er gitt som menneskelig individ. (Syse, 2005, s. 89)

Ordet dyd virker til å si noe om potensiale som ligger i et menneske. Det er ikke statisk, men heller noe som må fostres frem, øves på og tilpasses. Med det som utgangspunkt kan man spørre seg hvordan man skal måle dydighet. I vurderingen av et menneskes dydighet må man ta hensyn til den enkeltes utgangspunkt, omgivelser, muligheter osv. I sitatet ovenfor bruker Brunstad (2009) et bilde av redskapet som utfører det som det var tenkt til når han skal forklare dydighet. Som vi skal se benytter Aadland (2018) seg av den samme metaforen. Han får frem på en god måte at å være dydig/god kan se svært ulikt ut, det kommer an på hva som er den ultimate funksjonen vår:

Ein kniv har for eksempel som formål å være til å skjære med. Han er dydig om han er god; det vil seie skarp. Ein leikekniv for barn er derimot dydig dersom han ikkje er skarp, men i staden god til å leike med. (Aadland, 2018, s. 70)

Dydighet krever altså at man kan tilpasse seg situasjonen og utvise skjønn. Dermed kan det virke som at det finnes få oppskrifter i dydsetikken. Sammenlignet med konsekvensetikk og pliktetikk, ser man at de vil begge fremstå med klarere retningslinjer for hva som er «riktig» handlemåte. Konsekvensetikken med sitt klare fokus på langsiktige resultater for de andre rundt oss, og pliktetikken med alle sine regler og plikter som skal kunne gjøres til allmenne lover, og sitt fokus på at mennesker skal behandles som mål i seg selv (Henriksen & Vetlesen, 2007). Selv om dydsetikken legger mye av det moralske ansvaret på individet, sa Aristoteles og Platon (427 – 347 e.Kr) mye om hva som er godt, og hva som ikke er godt. De gav en beskrivelse av hvilke dyder som utvikler oss i positiv retning og hvilke laster som drar oss i negativ retning. Dette gir innhold til hva vi kan strekke oss etter og hva vi bør unngå om vi ønsker det gode for oss selv og andre (Brunstad 2009). En annen faktor som kan gi oss en pekepinn på om noe er en dydig handling er å se på samfunnets respons. Ifølge Einar Aadland (2004) er det felleskapet som bestemmer hvem som er kloke forbilder. «Dygder er eit uttrykk for felleskapet si semje om kva som er verdifullt» (s. 112). Dette perspektivet er relevant når jeg senere skal analysere funnene i datamaterialet mitt. Hvilken respons fikk informantene fra samfunnet når de handlet slik de gjorde? Responsen de fikk vil ifølge teorien gjenspeile verdiene som samfunnet støtter opp under (Henriksen & Vetlesen, 2007), og dermed vil man kunne si noe om graden av dydighet i handlingene til informantene.

Det er vanskelig å si noe om hvilke dyder som i seg selv er viktigere enn andre. Tradisjonen vår har lagt vekt på syv hoveddyder, kalt kardinaldyder (Syse, 2005). De 4 klassiske dyder er klokskap, selvbesinnelse eller måtehold, mot og rettferdighet. I tillegg kommer de tre teologiske dydene tro, håp og kjærlighet (Brunstad, 2009). Det finnes ingen klar hierarkisk liste som setter noen av dydene over de andre. Men litteraturen understreker at dydene må sees i sammenheng med hverandre for at de skal fungere i tråd med intensjonen. Hvis man for eksempel er svært modig, men mangler både klokskap og selvbesinnelse kan det bli for mye av det gode, ja det kan bli riktig ille. Aristoteles hadde en antakelse om at dydene befant seg et sted imellom lastene. Fra vårt hverdagsspråk kjenner vi begrepet *den gyldne middelvei*. Aristoteles mente med dette at dyden ofte er et sted mellom ytterpunktene (Aadland, 2004). Dyden ligger ikke nødvendigvis helt på midten, den kan ligge nærmere den

ene lasten enn den andre. Et eksempel kan være dyden generøsitet, som nok ligger nærmere ødslighet enn gjerrighet. Et annet eksempel kan være mot, som kanskje ligger nærmere dumdristighet enn feighet. «Den dygdetiske middelvegen er ein øvingsveg» sier Einar Aadland (2004, s. 113). Det kreves balansetrening for å finne middelveien, man kan ikke pugge seg frem til den.

Dydsetikken er også blitt kalt holdningsetikk, og flere etikere bruker begrepet holdning når de forklarer dyd. «Langt på vei kan vi si at en dyd er en stabil holdning som gjør oss i stand til å virkeliggjøre det gode» (Henriksen & Vetlesen, 2007). Ivar Asheim (1997) poengterer også at bruken av begrepet holdningsetikk er med på å slå en bro fra teori til praksis, kunnskapen og etikk blir til moralsk handling.

2.3 Pliktetikk og nærhetsetikk

Det er også andre etiske perspektiver som belyser andre sider av dilemmaet som informantene står ovenfor. Et av de andre aktuelle perspektivene er det pliktetiske perspektiv. Som kjent vektlegger pliktetikken det som er den «rette» eller «riktige» handlingen. Her kunne jeg kaste lys over hva som trigger informantenes handlinger i lys av pliktfølelsen deres, og hvorvidt de mener at deres handlinger kan/burde gjøres til allmenn lov. På mange måter kunne dette ha vært et spennende perspektiv å anvende. Flere av informantene utfordrer nettopp lovverket, og mener at utøvelsen av loven er grunnleggende uriktig, og håper å være med å endre den og heller gjøre deres egen praksis til allmenn lov. Det kan likevel argumenteres med at kompleksiteten i problematikken i seg selv gjør at perspektivet ikke vil dekke dybden i valget informantene har tatt. Noe av kritikken mot pliktetikken går ut på at den kan gå over til regeletikk (Aadland, 2018). I stedet for å motivere til selvstendig etisk refleksjon og handling vil den kunne underminere dette, og muligens kunne føre til et fritak av ansvaret som moralske aktører. Hadde jeg stilt informantene spørsmålene sett i lys av et pliktetisk perspektiv, er jeg redd svarene ville ha blitt enklere, og muligens mindre nyanserte. Hadde jeg tatt med det pliktetiske perspektivet som en komplementerende faktor, hadde jeg fått belyst saken og informasjonen fra

informantene på en mer utfyllende måte og fra flere sider. Grunnet oppgavens begrensede omfang velger jeg likevel ikke å gjøre det.

Det er godt mulig at nærhetsetikken vil være naturlig å trekke inn i analysen av informantenes handlinger. Som et forsøk på å komme bort fra den abstrakte og generelle etikken vil nærhetsetikken konsentrere seg om den «konkrete annen». Den vil argumentere med at det er i de mellommenneskelige relasjonene våre at vi erfarer hva de moralske begrepene og prinsippene våre egentlig betyr. Den etiske fordringen kommer når jeg møter et annet mennesket og ser dens nød. Til sammenligning, mener Kant, også kalt pliktetikken, at den etiske fordringen kommer fra jeget (Henriksen & Vetlesen, 2007).

Nærhetsetikken drar etikken ned på bakkeplan, og gjør den tilgjengelig i hverdagsmøtene. Den mener at all etikk må starte og slutte med mennesket som konkret individ (Syse, 2005). Blir etikken abstrakt og avstanden for stor, kan vårt syn på mennesker bli abstrakt, noe som kan legge til rette for at det blir gjort urett ovenfor hele grupper mennesker. Ifølge Syse (2005) kan denne type distansering være utslagsgivende for at det blir gjort urett mot alle jøder, eller alle muslimer, alle tutsier, alle palestinere osv. Mangelen på nærhet til dem som enkeltmennesker, kan gjøre at vi snarere ser på dem som en del av en helhet vi ikke liker. Baumann (2005) underbygger dette, og mener at Holocaust langt på vei kunne oppstå som følge av helt ordinære fenomener i den byråkratiserte verden. Dette omtales også i Henriksen & Vetlesen (2007). Dersom avstanden mellom to parter er stor, og den ene parten skal behandle en sak som omhandler den andre parten, kan resultatet bli en byråkratisering av saken. Saksbehandleren fokuserer på å forvalte det gitte regelverket i stedet for å gå inn i de vanskelige etiske faktorene som ligger i saken. Ved å henvise til regelverket slipper de å ta ansvar for sakens utfall. Dermed har det oppstått en avpersonalisering av saken, en byråkratisering. Avstanden i byråkratiseringen fører til at «normale» moralske reaksjoner og opplevelser ikke oppstår (Henriksen & Vetlesen, 2007). Kan dette overføres til gruppen «de ureturnerbare»? Det er et interessant perspektiv når vi skal analysere informantenes respons til den ureturnerbare. Hvilken rolle spilte nærhet? Var det møte mellom informantene og mennesket i nød som la grunnlaget for den etiske fordringen? Nærhetsetikken er et komplementerende og utfyllende perspektiv i dette studiet.

2.4 Et etisk dilemma – hvordan blir det til?

I problemstillingen min bruker jeg ordet «trigger». Ordet beskriver noe som aktiveres, noe som settes i gang. I problemstillingen spør jeg: Hva trigger den etiske responsen hos ledere som ansetter ureturnerbare asylsøkere sett i et dydsetisk perspektiv? Ved å inkludere «hva trigger» i spørsmålsformuleringen håper jeg å avdekke hvilke triggerpunkt som har fått holdningene til informantene over til handling, noe som er en sentral del av prosessen som fører til å utvise dyd. Ordet «trigger» blir berørt på en relevant måte i Scott Sonenshein's artikkel (2008) «Emergence of Ethical Issues During Strategic Change Implementation» som omhandler hva som skjer når etiske problemstillinger vokser frem under implementeringen av endring i en organisasjon. Sonenshein sin analyse er av en butikkjede som skal gjennomføre endringer som følge av svake resultater i deler av butikkjeden. Ifølge Sonenshein kommer etiske problemstillinger når fire betingelser blir innfridd:

- 1) Starting issue – presented by managers in which they frame a key business issue in ways that do not emphasize ethical content.
- 2) Triggers – trigger points interrupt employees' expectations set by managerially prescribed meaning and prod employees to construct new meaning.
- 3) Ambiguity – prevents employees from creating meaning that resolves the interruption in ways consistent with the managerial view.
- 4) Employee welfare frame – given the inability to construct meaning using managerial view, employees rely on an available employee welfare frame to construct meaning. This frame emphasizes how an issue will affect employees' own outcomes (consequential perspective) or violate their rights (deontological perspective). (Sonenshein, 2008, s1)

Punkt 2 er særlig relevant for mitt prosjekt. Man kan oversette Sonenshein sin definisjon av «triggere» med «skurr på linjen». Et løftebrudd, diskrepans eller kognitive og emosjonelle reaksjoner er noen av triggerpunktene som blir nevnt i artikkelen. Jeg vil i drøftingsdelen sammenligne funnene i datamateriale med foregående teori, og analysere funnene i lys av

en lignende modell. Jeg vil da belyse triggerpunktene som kom frem fra datamateriale, samt se på de andre stegene som var en del av handlingsprosessen til informantene.

2.5 Tidligere forskning innenfor etikk

Innenfor etikkfeltet virker det til å være en overvekt av teoretiske tilnærmingen. Jeg vil først presentere teoretikerne jeg har funnet mest relevante for dette studiet, før jeg går over til empiriske studier.

Henriksen og Vetlesen gav i 2007 ut 3 utgave av boken «Nærhet og Distanse». Boken er først og fremst ment som en innføring i etikk og yrkesetikk. Den er likevel skrevet med mål om å plassere etikken i en personlig og samfunnsmessig kontekst, noe som gjør at innholdet godt egnet for det praktiske og personlige perspektivet jeg har valgt i dette studie. Paul Otto Brunstads «Klokt lederskap» fra 2009 var også nyttig i arbeidet med dydsetikken. Brunstad tar et ledelsesperspektiv når han tar for seg praktisering av de fire klassiske dydene i tillegg til noen andre utvalgte dyder. Den er ikke empirisk, men gir likevel et utfyllende bilde av hvordan dydsetikken kan fungere, særlig fra et ledelsesperspektiv, noe som er relevant for dette studie. Einar Aadland har skrevet mange bøker om etikk. Jeg har brukt flere av hans bøker: «Etikk for helse- og sosialarbeidarar» (1998), «Den truverdige leiaren» (2004), «Og eg ser på deg...»(2011) og «Etikk i profesjonell praksis» (2018). «Den truverdige leiaren» (2004) er særlig interessant med spennende og læringsrike refleksjoner om dydsetikken. Aadland har en praktisk og konkret tilnærming som gjør innholdet lett å anvende. Moralfilosofen Alasdair MacIntyre etterspurte jakten på «det gode» i boken «After Virtue» (siste utgave 2013). Her kritiserte han den moderne etikken sin forkjærlighet for regler og kalkulerende utregninger med fokus på nytteverdi, dette mente han hadde gjort moralsk handling til et utvendig fenomen, og dermed går mye av det dydsetikken står for tapt. MacIntyre blir referert til av flere av de nevnte teoretikerne. Selv om heller ikke han hadde empiriske studier og kvalitative data, har han mye relevant og viktig teori.

Empirisk forskning relatert til etikk og praktiseringen av etikk er også være relevant å kartlegge. Det var overraskende vanskelig å finne kvalitative studier om praktisering av dydsetikk, og etikk generelt. Jeg har ikke lyktes med å finne noen empiriske masteroppgaver som tar for seg etikk i praksis. Men Scott Sonenshein, en amerikansk forsker som har publisert er rekke artikler, publiserte i 2008 artikkelen: “Emergence of Ethical Issues During Strategic Change Implementation”, tidligere utdypet under kapittel 2.4. Denne artikkelen har jeg funnet nyttig å bruke som et utgangspunkt for hvordan etiske dilemmaer kan vokse frem. Sonenshein sin artikkel er basert på kvalitative data fra et stort selskap som gjennomgikk strategiske endringer. Jeg har latt meg inspirere av hans modell som viser hvordan etisk problemer oppstår. Sonenshein sin forskning favner ikke problematikken rundt lovbrudd, og han beskriver heller ikke etiske dilemmaer i responsen til de ansatte han har intervjuet. Han fokuserer først og fremst på hva det er som fordrer at etiske problemer oppstår i en organisasjon. Overføringsverdien for dette studiet ligger i at Sonenshein konkret beskriver en prosess der visse triggerpunkt bygger opp til en etisk utfordring. Det at dette er basert på kvalitative data gjør det svært relevant for min oppgave, og det vil være et naturlig sammenligningsgrunnlag for funnene i dataanalysen.

2.6 Annen relevant forskning

Det finnes også annen forskning som berører deler av samme tematikk. Denne forskningen kan gi relevante innspill til å forstå det jeg ønsker å forske på.

2.6.1 Sivil ulydighet

Et begrep flere av informantene brukte var «sivil ulydighet». Begrepet har blitt brukt for å beskrive en ulydighet mot nasjonal lov til fordel for overordnede lover. Tor Brostigen skrev i 2003 en mastergradsavhandling: «Samer i plenen? En normativ vurdering av sivil ulydighet i Alta-saken.» Studiet er ikke kvalitativt, men fremlegger interessant drøfting av begrepet «sivil ulydighet».

Historisk sett har noen yrkesetiske retningslinjer oppfordret til å være sivilt ulydig når det trengs. I 1992 utgav Sosionomen sitt fagblad utgave 19. Der ble den nylig vedtatte yrkesetiske prinsipperklæringa presentert. Einar Aadland (1998) forklarer hvordan denne yrkesetikken oppfordrer til å stå opp mot politisk undertrykkende systemer, og heller lene seg på menneskerettighetene som internasjonale navigasjonssystemer. Utlendingsloven nevnes spesifikt:

Erklæringa oppmodar til medviten prøving av politiske og juridiske tendensar opp mot dei etiske prinsippa, og opnar slik mot ei form for sivil ulydnad som sosialarbeidar. Som døme blir den nye utlendingslova § 45 nemnd i kommentaren som eit trugsmål mot personvernet. (Aadland, 1998, s. 158)

De yrkesetiske prinsippene er fornyet etter dette. Men finnes det rom for sivil ulydighet i vårt samfunn i dag? Samvittigheten, som er knyttet til sivil ulydighet, står ifølge Henriksen & Vetlesen (2007) nokså sterkt i dagens samfunn, fordi det å kunne følge samvittigheten sin er sterkt knyttet til selvbestemmelse og autonomi. Det har blitt påstått at samvittigheten vår uttrykker det vi har integrert av normer som igjen gjenspeiler samfunnets normer for øvrig. Men samvittigheten kan gjøre mer enn å gjenspeile samfunnets normer, den kan også gå på tvers av dem (Henriksen & Vetlesen, 2007). Hva er riktig å gjøre i de tilfellene? Følger man samvittigheten og påberoper seg sivil ulydighet, risikerer man å bli dømt i henhold til nasjonal lov. Men på den andre siden kan man også risikerer å bli dømt om man følger nasjonal lov uten forbehold. Tyskerne som hadde fulgt sin nasjonale lov under andre verdenskrig ble likevel dømt for brudd mot menneskeheten i Nürnbergprosessen. Det ble lagt til grunn at alle er moralske aktører med ansvar for sine handlinger. Alle har tilgang til moralsk innsikt i verdier og normer som overstyrer nasjonale lover (Aadland, 2018). Skjønn må anvendes i alle tilfeller, og med dette som bakteppe kan man spørre seg om det finnes rom for sivil ulydighet i saken rundt de ureturnerbare asylsøkerne.

2.6.2 Varsling

Et annet fenomen som kan være relevant er varsling. I følge 5 empiriske studier beskrevet i artikkelen *The whistleblower's dilemma and the fairness – loyalty tradeoff* (Waytz, Dungan and Young, 2017) tydeliggjøres det at det er forholdet mellom rettferdighet og lojalitet hos den enkelte ansatte som avgjør om vedkommende blir en varsler eller ei. Om den ansatte verdsetter rettferdighet eller lojalitet høyest avgjør hvilke videre handlinger den foretar seg. I likhet med informantene, står de ovenfor valget mellom minst to hensyn som er uforenelige med hverandre. Her ligger også valget mellom to dyder: lojalitet på den ene siden, rettferdighet på den andre. Hvordan verdsetter informantene disse to dydene? Vil informantene vise samme vektlegging som varslerne i nevnte artikkel? Informantene er ikke varslere, men det er mulig de har noen av de samme egenskapene. Heller enn å trosse ledelsen i sin egen organisasjon trosser de myndighetene. Og heller enn å holde organisasjonen ansvarlig i henhold til norsk lov, holder de kanskje myndighetene ansvarlig overfor eget verdssystem, og kanskje lover som er overordnet utlendingsloven. De deler det faktum at de tar en personlig risiko med handlingen sin. Varslere som informantene risikerer personlig tap der det i utgangspunktet finnes liten personlig vinning. Når det er sagt skal ikke opplevelsen av at man selv gjør noe man opplever som riktig og meningsfylt undervurderes. Dette kan også regnes som en vinning.

Oppsummert virker det som at det har blitt gjort lite kvalitativ forskning på etikk i praksis. I dette studie har jeg et ledelsesperspektiv i tillegg, og da virker forskningsfeltet enda mer underutviklet. Teoretisk sett har det blitt skrevet mye, dermed er det spennende å se om dette studie kan bekrefte og eventuelt legge noe til teorien som allerede foreligger. Hvordan praktiserer arbeidsgivere dydsetikk i spennet man står i som en hjelpeperson når hjelpehandlingen i seg selv er lovstridig? Hvilke holdninger har arbeidsgivere som allerede hadde ansatt en ureturnerbar da det plutselig ble et ulovlig arbeidsforhold? Dette er interessante perspektiver som også vil komme frem i dataanalysen.

2.6.3 Asylfeltet

Det er relevant å se på forskningen innenfor asylfeltet, da med særlig vekt på avviste asylsøkere. Dette for å gi et rammeverk for å kunne forstå den politiske, juridiske og sosiale konteksten de ureturnerbare asylsøkere står i. Det har blitt forsket på asylsøkere fra mange ulike innfallsvinkler. Flertallet av disse handler om enslige mindreårige, både fra deres eget perspektiv, men også fra sosialarbeideres perspektiv. Relevant for min oppgave er en masteravhandling «Et liv på vent» innen sosialt arbeid av Anita Hvam Michelsen i 2015. Hun tar for seg de avviste asylsøkernes livssituasjon og deres opplevelse av asylsystemet. Informantene blir verken sendt ut av norske myndigheter eller får opphold, dermed lever de et liv med tilgang på svært få rettigheter. Michelsen skildrer hvordan informantene opplever å bli tvunget inn i passivitet og fattigdom, siden de ikke har noen legale muligheter for å forbedre tilværelsen sin. Oppgaven fokuserer på asylsøkeren i seg selv, samt forholdet mellom asylsøkeren og UDI. Den fokuserer ikke på andre hjelpepersoner. Oppgaven ser heller ikke på tematikken i et etisk perspektiv, men den gir en god innføring i hvordan det kan oppleves å være i situasjonen som de avviste asylsøkerne er i.

Marko Valenta og Kristin Thorshaug sin publiserte rapport for NTNU i 2011: «Asylsøkernes rett til arbeid» er også relevant. Rapporten beskriver resultatene av innstrammingen i ID – kravet og hvilke konsekvenser innstrammingen hadde på ankomsttallene, returer, uttransporteringsarbeidet, situasjonen i mottakene og asylsøkernes integrering. Rapporten beskriver tidvis hvilke følger det får for asylsøkerne, mottakene og for storsamfunnet rundt at asylsøkerne ikke får arbeide. Kunnskapen om hvordan de avviste asylsøkerne har det utenfor det legale arbeidsmarkedet er med å danne grunnlaget for problemstilling og dilemmaet informantene sto ovenfor. Men heller ikke denne rapporten tar med det etiske perspektivet i analysen, og fokuserer heller ikke på andre hjelpepersoner.

Fangen og Kjærre publiserte i 2012 en artikkel som omhandlet avviste asylsøkere og deres mangel på rettigheter og livsgrunnlag. De legger vekt på tilværelsen til asylsøkerne i lys av normativ teori om rettferdighet. De ser på livskvaliteten til avviste asylsøkere opp mot de juridiske rammene som er gitt av norske myndigheter, men også av europeiske

samarbeidsavtalen. Artikkelen berører også mangelen på tilgang til det legale arbeidsmarkedet, her nevnes det at det finnes arbeidsgivere som gir arbeid til avviste asylsøkere til tross for at det ikke er lovlig, men at mange av dem utnytter migrantenes sårbare situasjon. Videre berører ikke artikkelen arbeidsgiverne.

Det er skrevet flere masteroppgaver rettet mot avviste asylsøkeres sosiale rettigheter. «De ureturnerbare asylsøkerne – nærmere om deres sosiale rettigheter» skrevet av Maren Eide ble publisert i 2005. «Irregulære migranternes tilgang til helsetjenester – perspektiver og spenninger mellom myndighetene, helsepersonell og sivilsamfunnet» av Tonje Bones Rustad (2017) er en annen. Begge beskriver sosiale rettigheter med fokus på helsetjenester. Den førstnevnte har et juridisk perspektiv, den andre et filosofisk. Arbeidssituasjonen til asylsøkerne blir berørt hos Rustad gjennom effekten lediggang har på helsen. Disse studiene har ikke fokus på hjelpepersoner, og benytter heller ikke etiske perspektiver i analyseringen.

3 Metode

Jeg vil i dette kapitlet redegjøre for valg av metodisk tilnærming. Dette innebærer redegjørelse av datainnsamlingsmetode, utvalg av informanter, samt etiske overveielser. Her vil jeg også reflektere over egen forforståelse, i tråd med mitt vitenskapelige ståsted.

3.1 Vitenskapsteoretisk utgangspunkt

Jeg skal studere triggerpunktene som fører til en etisk respons hos ledere som ansetter ureturnerbare asylsøkere. Jeg velger å foreta kvalitative intervjuer for på den måten å kunne samle utfyllende og nyansert informasjon, direkte fra kildene. For å forstå meningen og hensikten med handlingene til informantene, vil jeg måtte fortolke informasjonen de gir meg, her vil jeg bruke hermeneutiske fortolkningsprinsipper som et utgangspunkt. Jeg vil forsøke å forstå informasjonen fra informantene innenfor den relevante referanserammen, men også studere meningen, hensikten og intensjonene informantene har. Dermed er det naturlig å gjøre det ved å veksle mellom erfaring og forforståelse, slik den hermeneutisk spiral modellere (Aadland, 2011). Dette vil jeg gjøre til jeg forhåpentligvis når frem til «god gestalt» (Kvale & Brinkmann, 2017), en slags enhet i fortellingene. Hva som trigger den etiske responsen til disse lederne, kan fortolkes slik at forståelsen for handlingene deres får en utvidet mening. Dette fordrer at jeg er bevisst min egen forforståelse. Jeg gå mer inn på det i delkapittel 3.5.

3.2 Innsamling av data

Bakgrunnen for valg av kvalitative intervjuer ligger altså i problemstillingens fokus. En fordel ved det kvalitative intervjuet er at det kan synliggjøre den kompleksiteten som ofte kjennetegner sosiale fenomener (Johannesen, Tufte & Christoffersen 2010, s. 137). Fenomenet i denne sammenheng vil være etisk praksis knyttet til ureturnerbare asylsøkere. Triggerne til denne praksisen kan være mange og ulike, ved å gjøre kvalitative intervjuer kan jeg få synliggjort den kompleksiteten. Innenfor kvalitativ metode er det flere intervjuformer,

jeg velger semistrukturert livsverdenintervju. «Et semistrukturert livsverdenintervju brukes når temaer fra dagliglivet skal forstås ut fra intervjupersonens egne perspektiver» (Kvale & Brinkmann 2017, s. 46). Et semistrukturert livsverdenintervju er et profesjonelt intervju, selv om det ligger nært opptil en dagligdags samtale. Fokuset er intervjuobjektets levde hverdagsverden, altså den verden intervjuobjektet møter i hverdagen. Jeg søker informantenes egne beskrivelser og forklaringer rundt det etiske dilemmaet de har stått overfor. Jeg søker deres «versjon», slik de ser det. Dermed sammenfaller målet med bruken av livsverdenintervju.

I forkant av intervjuene lagde jeg en intervjuguide som jeg brukte som utgangspunkt under intervjuene. Den dannet på mange måter malen for intervjuene, likevel kunne jeg følge intervjuobjektene når de «svinget av» fra veien jeg hadde pekt ut. Så kunne jeg hente dem inn igjen etter hvert. Jeg hadde også forberedt meg på å stille oppfølgingsspørsmål som «fortell mer om det», «hva legger du i det», «interessant, kan du si mer om det?» Dette kom godt med, og la til rette for en god flyt i samtalen, samt at informantene utdypet det som var interessant for problemstillingen.

Intervjuene tok fra 50 – 90 minutter. To av intervjuene måtte jeg ta over telefon på grunn av lang avstand, de to andre tok jeg ansikt til ansikt. Samtalene over telefon gikk fint, i forkant var jeg noe skeptisk til om det kunne være bra nok når vi ikke fikk den samme nærheten som et møte gir. Men jeg erfarte at det likevel ble en god flyt, et saklig fokus og en god samtale begge gangene. Ansikt til ansikt intervjuene var også en svært god opplevelse, opptakene gikk uten problemer, og det var heller ingen andre større utfordringer.

3.2.1 Utvalget

Før jeg kunne gå i gang med å kontakte informanter søkte jeg Norsk Samfunnsvitenskapelige Datatjeneste (NSD) om godkjenning av prosjektet. Når jeg hadde fått godkjenningen kunne jeg starte prosessen med å rekruttere informanter.

Jeg ønsket å intervjuere ledere som hadde ansatt ureturnerbare asylsøkere. Dette temaet har vært godt dekket av nasjonale medier over flere år, og jeg bestemte meg derfor for å oppsøke ledere som hadde stått frem i media. Kriteriet var at de måtte ha gitt arbeid til en eller flere ureturnerbare asylsøkere. Jeg fikk kontakt med samtlige av de jeg forsøkte å få kontakt med, og alle ville delta.

Valget om å intervjuere ledere som hadde stått frem i media la sterke føringer for hvilke arbeidsgivere jeg fikk med meg inn i prosjektet. De arbeidsgiverne hvis agenda er å utnytte sårbarheten til asylsøkerne har neppe stått frem i media og fortalt sin historie. De kan likevel også komme inn under definisjonen «ledere som har ansatt ureturnerbare asylsøkere». Felles for de som har stått frem i media er at de ikke har gitt dem arbeid for å utnytte dem. Mitt utvalg er dermed på ingen måte representativt for alle som ansetter ureturnerbare asylsøkere. Jeg hadde ingen krav til kjønn, alder eller yrke til informantene, da jeg ikke anså det som relevant.

Jeg vil nå gi en kort introduksjon av informantene. Jeg har anonymisert informantene og de to ureturnerbare som har blitt navngitt i datamaterialet. Bakgrunnen for dette valget forklarer jeg under punkt 3.2.5. Jeg vil fremover referere til informantene med bruk av alias.

Informant 1 – Peter

Peter startet sitt eget firma etter en lengre karriere i et annet selskap. Han har ansatt mer enn 70 ureturnerbare asylsøkere og har arbeidet for å endre loven slik at ureturnerbare kan få skattekort og arbeidstillatelse så lenge de er i landet.

Informant 2 – Sigvart

Som prest har han erfaring både fra sykehus og fengsel, og han har forholdt seg til mennesker som av ulike grunner har vært marginaliserte og sårbare. Som leder for en organisasjon som er kjent for sin solidaritet med alle som havner utenfor i samfunnet, ble

han utfordret av organisasjonens egen visjon i møte med problemstillingen rundt ureturnerbare asylsøkere.

Informant 3 – Jan

Jan er daglig leder og styreleder i flere selskaper. I 2009 mistet en av hans ansatte (Jimmy) skattekortet sitt og dermed også sin rett til å arbeide. Jan fikk et etiske dilemma i fanget da innstramningene påla at han å si opp Jimmy.

Informant 4 – Johannes

Johannes er pensjonert prest, og har også vært leder innenfor flere områder i samfunnet, blant annet har han selv vært politisk engasjert, og har ledet en internasjonal organisasjon. Han fikk et etiske dilemma da en av hans medarbeidere (Fatima) mistet skattekortet. I utgangspunktet måtte han si henne opp. Parallelt med at han likevel fortsatte å gi Fatima lønnet arbeid jobbet han for å endre de politiske holdningene ovenfor ureturnerbare asylsøkere, slik at de kunne få tilbake grunnleggende rettigheter.

3.2.2 Bearbeidelse av datamateriale

Intervjuene ble tatt opp med hjelp av en opptaker jeg lånte fra VID. Etter at intervjuene var gjennomførte startet jobben med å transskribere dem. Jeg benyttet meg av Kvale & Brinkmann (2017) sin utdyping av hvilke faktorer som er viktig å ta hensyn til i transskriberingsprosessen. Dette var tidkrevende arbeid, men det gjorde også at jeg ble godt kjent med materialet. Opptakene ble slettet etter transkriberingen.

Etter transkriberingen startet arbeidet med koding. Jeg fulgte oppskriften i Malterud (2017), og startet med å finne foreløpige temaer. Jeg skrev ned temaene og nummererte dem. Så klippet jeg ut sitater fra de transkriberte intervjuene, markerte alle sitatene med initialene til informanten og nummererte de med tallet som tilhørte det relevante temaet. På dette tidspunktet jobbet jeg parallelt med modellen min (figur 1) som ble rammen for

datapresentasjonen min. I dette arbeidet var jeg inspirert av Sonenshein (2008). Jeg så at de fire stegene i modellen rommet temaene jeg hadde funnet i datamaterialet. Dermed kodet jeg videre med å sortere hovedtemaene inn i farger som representerte hvert av de fire stegene: Utgangspunkt, triggerpunkt, moralsk vurdering og moralsk ansvar. I tillegg hadde jeg en kategori for forholdet mellom lovlidighet og rettferdighet, og en kategori for hvilke følger handlingene til informantene har fått for dem. Til sammen hadde jeg nå seks fargekoder, innenfor hver fargekode hadde jeg flere temaer markert med tall, og hvert sitat var merket med initialene til informanten som eide sitatet. Noen av sitatene hadde flere farger, siden de kunne passe inn flere steder, noen sitater hadde også mer enn en tallkode, grunnet at meningsinnholdet inneholdt mer enn ett tema. Gjennom prosessen klarte jeg bedre å plassere sitatene. Jeg var bevisst på at sitatene ikke skulle tas ut av kontekst, at de ikke skulle plukkes for å skape en annen mening enn hva informanten hadde gitt det. Gjennom hele prosessen var jeg også bevisst på hva som var problemstillingen min, slik at jeg fokuserte på funn som hjalp meg å svare på den. Det var mange interessante funn som kom frem i dataanalysen, og jeg måtte konsentrere meg for å holde fokus på det som besvarte problemstillingen slik at jeg ikke gikk meg vill i andre interessante perspektiver.

3.2.3 Forskningsetiske hensyn

Etiske problemstillinger vil kunne oppstå gjennom hele forskningsprosessen, ikke bare under intervjuet. Man bør derfor ta hensyn til mulige etiske problemstillinger fra man startet forberedelsene til undersøkelsen til den endelige rapporten er klar (Kvale & Brinkmann 2017). Når jeg søkte NSD om godkjenning for prosjektet mitt, gjorde de det klart at jeg måtte ha tenkt igjennom at de ureturnerbare asylsøkerne var personer som risikerte å få identiteten sin avslørt i intervjuene, med mindre informantene er anonymisert godt nok. Skulle de bli eksponert kunne det potensielt ha fått store konsekvenser for dem. Dette var jeg bevisst på gjennom hele prosessen, og det var også noe av bakgrunnen min for å anonymisere informantene. Dette kommer jeg tilbake til under delkapittel 3.2.5.

3.2.4 Informert samtykke

Informantene skal gjennom informert samtykke informeres om prosjektet og undersøkelsen. Gjennom informert samtykke sikrer jeg også at informantene deltar frivillig, og at de vet at de kan trekke seg når som helst. Jeg innhentet informert samtykke muntlig gjennom samtale per telefon, og skriftlig gjennom e-post.

3.2.5 Konfidensialitet

Konfidensialitet innebærer at privat data som identifiserer deltakerne ikke avsløres (Kvale & Brinkmann, 2017). Det at samtlige informanter har handlet på tvers av norsk lov kan i prinsippet gjøre dem til en utsatt gruppe dersom de blir avslørt. Men et fellestrekk blant informantene mine er at de alle har stått frem i media og på den måten vært åpne med hva det har gjort. Motivasjonen bak bruken av media har likevel vært forskjellig for alle fire. Noen har gjort det for å beskytte den ureturnerbare som allerede var eksponert for offentligheten, andre har gjort det for å skape oppmerksomhet rundt saken de fronter. Andre igjen har gjort det i solidaritet med andre som har stått frem.

Med det som bakteppe kunne jeg ha brukt informantenes navn i presentasjonen av datamaterialet, men etter nøye vurdering har jeg likevel valgt å anonymisere dem. Det er flere årsaker til dette. Det ene er at jeg ikke ønsker å utsette de ureturnerbare asylsøkerne for unødig oppmerksomhet. Det kom frem i flere av intervjuene at disse menneskene av ulike grunner ofte er redde for å bli eksponerte. Det ønsker jeg å respektere. Den andre grunnen er at jeg ønsker å legge til rette for at leseren kan konsentrere seg om selve fenomenet jeg fremlegger. Hvis jeg bruker informantenes sanne identitet, risikerer jeg at leserens fokus blir på personene, noe jeg gjerne vil unngå. Derfor har jeg valgt å anonymisere. Når det er sagt har jeg understreket i mitt informasjonsskriv at det kan være mulig for en leser å gjenkjenne informanter dersom saken deres har blitt mye omtalt i media. Dette har jeg også understreket muntlig, noe samtlige informanter har skrevet under på og ikke har noen bekymringer rundt.

3.3 Institusjonell kontekstualisering

For å kunne forstå det etiske dilemmaet informantene sto ovenfor, må man vite noe om den juridiske og politiske konteksten dette foregikk i. Jeg vil i dette avsnitte gjøre rede for ulike aspekter ved den politiske, juridiske og sosiale situasjonen til ureturnerbare asylsøkere i Norge etter de politiske innstramminger som ble foretatt i 2009.

3.3.1 Bakgrunn

Asylpolitikken i Norge har lenge vært et vanskelig og komplisert tema. Det er stor politisk uenighet om hvordan Norge skal forholde seg til flyktningstrømmer og asylsøkere. Hva er den beste håndteringen av menneskene som søker asyl i landet vårt? Hvilke hensyn skal veie tyngst? Svært mange faktorer spiller inn når asylsaker håndteres. Når (hvis) alle faktorene kommer på bordet, vil det likevel ofte oppstå dyp uenighet om hva som er riktig behandling av hver enkelt sak. Vi kan bare se på de offentlige debattene vi er vitner til, fagpersoner som er rivende uenige om behandlingen av asylsøkere ut fra psykologiske perspektiv, menneskerettighets perspektiv, politiske perspektiv, teologiske perspektiv, samfunnssikkerhets perspektiv eller økonomiske perspektiv. I tillegg til å være uenige på tvers av perspektivene, er representanter fra de samme perspektivene også uenige.

Etter at det i 2009 ble strammet inn på reglene og rammene for asylsøkere, ble skattekortene til avviste asylsøkere inndratt. Dette betyr at alle avviste asylsøkere som blir avviste av UDI fratas tilgangen til det legale arbeidsmarkedet. Målsettingen med de nye kravene var å gjøre Norge et mindre attraktivt land for asylsøkere uten beskyttelsesbehov (Valenta & Thorshaug, 2001). Rapporter som omhandler på arbeidet med retur av avviste asylsøkere deler gjerne gruppen i to kategorier: De som er (lette) å uttransporterbare ved tvang og de som er vanskelige å uttransportere (Kjærre, 2010). De førstnevnte får tilbud om assistert retur via IOM (Organization for Migration), andre drar hjem eller til et annet land på egen hånd. Gruppen som er vanskelige å uttransportere rommer de som blir i landet til tross for at det er gitt endelig avslag på asylsøknaden. Det er vanskelig for norske myndigheter å

uttransportere dem på grunn av usikkerhet rundt identitet eller på grunn av manglende samarbeidsavtaler med mottakerland (Valenta & Thorshaug, 2011).

3.3.2 «Uretturnerbare» asylsøkere

Politikere har uttalt at det i realiteten ikke finnes ureturnerbare asylsøkere. Forklaringen har vært at selv om noen land ikke tar imot tvangsreturnerte personer, kan de det gjelder velge å returnere frivillig. Velger de likevel å bli, setter de seg selv i en selvvalgt marginal situasjon. I en artikkel i Verdens Gang i 2015 ble flere politikere intervjuet angående de ureturnerbare sin situasjon i Norge. Det konkrete temaet var ulike tiltak for å forbedre integreringen for denne gruppen mens de likevel er i Norge. Daværende statssekretær Gøran Kallmyr skrev i en uttalelse fra justisdepartementet:

Det er ikke aktuelt å gi midlertidige tillatelser eller et amnesti til personer som har fått endelig avslag på sine asylsøknader. De skal reise frivillig hjem selv om Norge ikke har tilbaketakelsesavtale med det aktuelle landet. Gjør de ikke det er de i en selvvalgt situasjon. (Kallmyr til Verdens Gang 2015)

I Granavolden plattformen fra 2019 (Regjeringen.no, 2019) brukte regjeringspartiene likevel begrepet «ureturnerbare asylsøkere». Jeg velger også å bruke dette begrepet når jeg refererer til de avviste asylsøkerne som ikke kan tvinges til å reise ut av landet. Om man legger til grunn at ingen kan returnere dem mot deres vilje, vil jeg påstå at de for norske myndigheter er ureturnerbare.

Det er ikke så lenge siden det ble straffbart ved lov å hjelpe utlendinger uten lovlig opphold. Utlendingsloven fra 1988 (§47) sa at vilkåret for å bli straffet for en slik handling var at handlingen ble utøvd med vinningshensikt. Dette har siden blitt endret. Det er fortsatt straffbart å hjelpe utlendinger med vinningshensikt, men i 2005 ble det straffbart å hjelpe en utlending uten lovlig opphold, selv om det ikke er motivert av egen vinning. Dette gjør det svært interessant og relevant å studere lederne som likevel hjelper utlendingene uten lovlig

opphold i lys av et etisk perspektiv. Kjernen i et etisk dilemma er at et hensyn ikke er forenelig med et annet (Syse, 2005). I og med at det å hjelpe de ureturnerbare er straffbart, utvikles det et etisk dilemma på bakgrunn av minst to hensyn. Det første er hensynet til den ureturnerbare som befinner seg i en svært vanskelig situasjon og et påfølgende ønske om å hjelpe. Det andre er at man ved å hjelpe automatisk bryter med verdien: lovlighet, noe som i et land som Norge kan bli sett på som en kontradiksjon. «Skal jeg hjelpe dette mennesket, men samtidig bryte loven, eller skal jeg avstå fra å hjelpe og dermed ikke bryte loven?» Dette er på mange måter hoved dilemmaet informantene står ovenfor, selv om vi skal se senere i oppgaven at de også beskrev flere dilemmaer knyttet til dette.

3.4 Forforståelse og min egen posisjon

Jeg har vært opptatt av å klargjøre for meg selv på en selvkritisk måte hvilke egne verdier og holdninger jeg har hatt i forkant av oppgaveskrivingen. Selvinnsikt i egen forforståelse er en vesentlig forutsetning for å bruke en hermeneutisk innfallsvinkel i datainnsamling og analyse (Aadland, 2011).

Det er to hovedgrunner til at jeg valgte temaet mitt. Den første er min personlige fasinasjon for mennesker som gjør noe risikabelt som tilsynelatende ikke direkte gagnar dem selv. Når jeg sier «ikke direkte gagnar dem selv» mener jeg at det er ingen opplagt vinning for vedkommende med handlingen, utover opplevelsen av «mening» rundt handlingen som han/hun utfører, noe som heller ikke skal undervurderes. Men først og fremst risikerer personen ofte personlige tap. Det være seg økonomiske tap, relasjonelle tap, tap av ansikt og omdømme eller jobbmuligheter.

For flere år siden varslet jeg på egen arbeidsgiver. I ettertid ser jeg at jeg hadde ganske mye å tape på det, men når jeg sto midt i det tenkte jeg lite på det. Kombinasjonen av en sterk rettferdighetssans, en dyp avmaktsfølelse og en liten dose naivitet gjorde at steget til

varsling ikke var så langt når alt annet syntes å være prøvd. Men etter å ha fått snakke med flere varslere i etterkant av min egen varslersak, lærte jeg hvor mye andre hadde tapt på å gå til det steget. Noen hadde endt opp med å flytte fra hjemmet sitt, noen fortsatte på samme arbeidsplass, til tross for utfrysning, isolering og en ufrivillig forenkling av arbeidsoppgaver. Noen opplevde at livet aldri ble det samme. De hadde hatt mye å tape, og de hadde tapt mye. Noen av dem angret, andre ikke. Selv var jeg heldig, og erfarte at mye ordnet seg når jeg hadde varslet.

Den andre hovedgrunnen er min interesse for de ureturnerbares situasjon. Jeg arbeider for en organisasjon som heter Hope for Justice, en organisasjon hvis mål er å avskaffe menneskehandel og moderne slaveri. Gjennom arbeidet mitt her har jeg lært at mennesker i en spesielt sårbar og desperat situasjon er mer utsatt for å bli utnyttet gjennom tvangsarbeid, prostitusjon og menneskehandel enn andre. De ureturnerbare asylsøkerne skaffer seg ofte arbeid på det illegale arbeidsmarkedet (Valenta & Thorshaug, 2010) der man i svært liten grad kan stille krav til lønn, arbeidstid og andre grunnleggende arbeidsforhold. Jeg har et personlig engasjement for mennesker som er marginaliserte. Dette er noe jeg gjennom prosjektet har forsøkt å være bevisst på.

Jeg har også i løpet av de 15 siste årene hatt et engasjement i IMI – kirken i Stavanger. Menigheten har hatt et stort engasjement for integrering og asylsøkeres sak i Norge. De har også jobbet for å støtte Arne Viste, et medlem i menigheten og en kjent mann fra mediene de siste årene. Han har gjennom sitt firma ansatt oppimot 80 avviste asylsøkere, og har flere ganger uttalt at han ønsker å endre praktiseringen av loven slik at avviste asylsøkere kan ha tilgang til legalt arbeid for å kunne forsørge seg selv på en verdig måte. Det at jeg kjenner til både han og saken han fronter (selv om jeg ikke kjenner han personlig) er også en del av min forforståelse. Gjennom prosessen med dette prosjektet har jeg forsøkt etter beste evne å være åpen og nysgjerrig på nye og uventede fenomener som kunne dukke opp. Jeg har forsøkt å ha en bevisst naiv holdning, slik at jeg blir mindre forutinntatt og mer åpen (Kvale & Brinkmann, 2017). Dette har jeg blant annet sikret med å forberede intervjuene godt på forhånd med åpne spørsmål slik at jeg i stor grad kan følge intervjuobjektets spor.

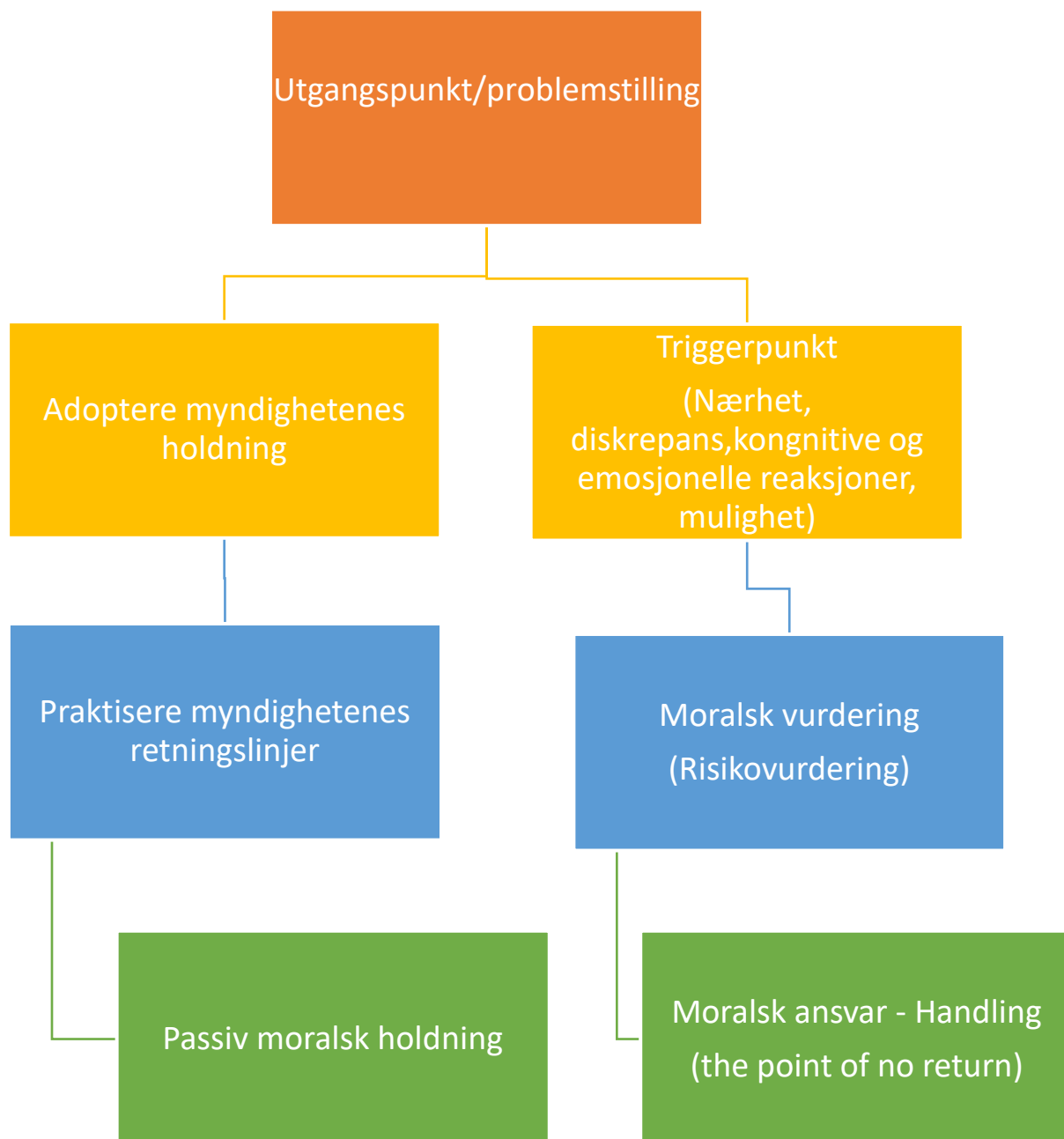
4 Resultatkapittel

I dette kapittelet vil jeg presentere funnene fra datainnsamlingen. Problemstillingen min var: «Hva trigger den etiske responsen til ledere som ansetter ureturnerbare asylsøkere sett i et dygdsetisk perspektiv.» Etter å ha gjennomført intervjuene har jeg analysert dataene og det har ført frem til følgende resultater: Informantenes respons ble trigget av en rekke faktorer. Triggerpunktene oppførte seg som dominobrikker, det ene utløste det neste. Nærhet var et sentralt triggerpunkt, for flere av informantene var det avgjørende. Etter å ha blitt trigget gikk alle informantene gjennom en moralsk vurderingsfase med en tilhørende risikovurdering, som igjen førte til at de handlet i tråd med verdiene sine til tross for at de risikerte tap av ulike slag.

4.1 Ramme for datapresentasjon

Etter å ha sett på tvers av dataene gitt av informantene har jeg etablert en modell som beskriver en prosess. Jeg er i dette arbeidet inspirert av Sonenshein, og vil kalle denne prosessen for en prosessbeskrivelse av å utvise dyd. Sonenshein (2008) beskrev en prosess der etiske problemstillinger vokste frem og utviklet seg i organisasjoner som gikk gjennom endringsprosesser. Jeg ønsker å beskrive en prosess som går fra at man identifiserer et etiske dilemma til at man tar et moralsk ansvar og handler, og dermed utviser dyd.

Som nevnt i teoridelen blir dydsetikken også kalt «holdningsetikk». I prosessmodellen avdekkes holdningene til informantene på flere stadier. I triggerpunkt- boksen ser vi hva som gjorde at informantene gikk et steg videre. Her vil noen av holdningene avdekkes. I moralsk vurderings- boksen kan vi se hvilke faktorer de vurderte opp imot hverandre, noe som også avdekker holdninger. Til slutt i moralsk ansvar- boksen ser vi hvilke holdninger som veide tyngst og som var avgjørende for valget de tok. En mer utdypende forklaring av stegene følger.

(Figur 1)

4.2 Forklaring av modellen

Jeg vil nå forklare hva som ligger i de ulike stegene i modellen.

4.2.1 Utgangspunktet/ Problemstilling

Det første steget i prosessen er utgangspunkt/problemstilling. Her beskrives hvordan informantene kom i kontakt med problemstillingen som i denne sammenheng er situasjonen de ureturnerbare asylsøkerne befinner seg i etter innstrammingene i 2009. Herfra deler min modell seg i to mulige retninger, videre følger en enkel forklaring til alle stegene i den venstre linjen. Stegene i den høyre linjen vil bli forklart i kapittel 4.3.

4.2.2 Adoptere myndighetens holdning

Med å adoptere myndighetens holdning mener jeg at man forstår myndighetenes bakgrunn for innstrammingene og sier seg langt på vei enig i argumentasjonen eller i det minste aksepterer den. Ingen av mine informanter gikk i denne retningen. Jeg antar at de fleste arbeidsgivere går i denne retningen siden de fleste ikke ansetter ureturnerbare, men jeg ikke data for å underbygge dette. Det er heller ikke sikkert at personer i denne kategorien har kommet i kontakt med triggerpunktene som min informanter gjorde, dermed kan mange arbeidsgiver passivt være inne i denne kategorien.

4.2.3 Praktisere myndighetens retningslinjer

Å praktisere myndighetenes retningslinjer betyr at man håndhever det man er pålagt fra myndighetenes side. I denne sammenheng betyr det at man sier opp ansatte som er ureturnerbare asylsøkere, og/eller å unngå å ansette noen fra denne gruppen.

4.2.4 Passiv moralsk holdning?

Med passiv moralsk holdning mener jeg at man inntar en passiv holdning til problemstillingen. I stedet for å se på seg selv som en moralsk ansvarlig aktør plasserer man seg selv i en passiv tilstand der man enten er uten makt eller vilje til å ta ansvar utover håndhevingen av myndighetenes regler.

Sonenshein (2008) beskriver i sin modell at denne retningen ender med: «No emerging ethical issue». Jeg har ikke data som kan underbygge at personer som har fulgt denne linja ikke kjenner på noen etiske dilemmaer. Men en passiv moralsk holdning er ikke forenelig med å utvise dyd. Skal man utvise dyd innebærer det i første omgang at man inntar rollen som en ansvarlig moralsk aktør. Dette er ikke alene nok til å utvise dyd, men det er en nødvendighet. Man kan argumentere for at de som følger denne linja tar ansvar på den måten at de er lojale mot myndighetene. Men det alene er heller ikke nok for å utvise dyd, da myndighetene ikke alltid utviser dyd i lovene de vedtar. For å sitere informant Johannes, tidligere politiker (blant annet): «Når en lov er vedtatt i Stortinget så er det en gyldig lov. Men det er ingen garanti for at den er rettferdig.»

Den andre mulige retningen i modellen er linjen til høyre som til slutt fører til moralsk ansvar og som jeg vil mene beskriver dydighet. I neste kapittel vil jeg fremlegge resultatene fra dataanalysen innenfor rammen av nevnte modell, og jeg vil kort presentere hvert enkelt steg før jeg fremlegger resultatene som faller inn under de relevante stegene.

4.3 Hovedpresentasjon

I dette kapittelet vil jeg presentere funnene mine inn i prosessmodellen som beskrevet i forrige kapittel. Alle mine informanter fulgte linjen til høyre i modellen, jeg vil derfor kun fokusere på denne delen av modellen, og sette dataene fra informantene mine inn i konteksten som prosessmodellen gir. Jeg starter på toppen av modellen med utgangspunkt/problemstilling.

4.3.1 Utgangspunkt/problemstilling

Den aktuelle problemstillingen i denne sammenhengen omhandler de ureturnerbare asylsøkerne og deres mangel på grunnleggende rettigheter som tilgang til legalt arbeid. Informantene kom i kontakt med problemstillingen på helt ulike måter. Jeg vil nå gi en presentasjon av hvordan det så ut for hver og en av dem.

Johannes og Jan hadde begge hatt den ureturnerbare lovlig ansatt i flere år når skattekortet i det ene tilfelle ble inndratt i 2008, og i det andre ikke ble utstedt på nyåret 2009. De hadde begge et godt forhold til arbeidstakeren sin før innstrammingene. Man kan si at de ble nødt til å ta et aktivt valg: Si opp vedkommende eller fortsette med et arbeidsforhold som nå har blitt ulovlig. Johannes ansatte Fatima i 2003. Det å skulle si henne opp i 2008 da skattekortet hennes ble inndratt var aldri særlig aktuelt. Slik han sa det hadde han to valg: «... det ene var å fortsette å gi henne et pengebeløp uten arbeid, eller å beholde henne i arbeid og betale henne langt over det som var tariffen, som en uttrykk for støtte til henne» (Johannes). Jan beskrev at opplevelsen av å ha et valg, uteble:

Dette var ikke et bevisst valg, for jeg gikk ikke ut og fant en problemstilling. Det var et problem som noen kasta på meg. Han var ansatt, når han plutselig ikke fikk lov å arbeide, da hadde han jobbet her i mange, mange år. (Jan)

Sigvart ble spurt av en samarbeidspartner om de kunne låne ut kaféen sin i forbindelse med et prøveprosjekt som Mennesker i Limbo skulle starte. Dette skulle være en kafé der ureturnerbare asylsøkere lagde mat og solgte den. Dette sa han ja til uten å utfordre lovverket da han bare lånte ut lokalet, det var ikke hans organisasjon som skulle drive prøveprosjektet. Men etter en tid ble han utfordret til å fortsette driften av prosjektet, og han ble også utfordret av en mann som var engasjert på vegne av de ureturnerbare:

Han stilte meg vel egentlig litt moralsk til veggs. Han sa: hvis du Sigvart skal være troverdig så må dette være mer enn ord fra deg. Hva vil du gjøre? Ja så satt jeg der og stammet og stotret litt ... så ble jeg liksom ikke ferdig med den utfordringen. (Sigvart)

For Peter startet det hele med at han og familien hadde invitert en til da ukjent asylsøkerfamilie på middag. Han oppdaget i løpet av middagen at faren i familien var i en lignende situasjon som han selv, nemlig at han var arbeidsledig. Den ureturnerbare familiefaren hadde mistet skattekortet sitt og dermed jobben sin, og hadde ingen muligheter for å løse situasjonen sin, dette gjorde inntrykk på Peter:

Det var en familiefar, hadde ansvar for sine barn, sin kone og kunne ikke bidra med noe lenger. Han overlevde med å sykle og trene en del, men jeg tror ikke jeg hadde greid det, jeg kjente på meg at det tror jeg ikke jeg hadde taklet. (Peter)

4.3.2 Triggerpunkt

Med triggerpunkt mener jeg et forhold som dytter en videre i prosessen. På bakgrunn av datamaterialet har jeg valgt å ta utgangspunkt i følgende triggerpunkt i min dataanalyse: nærhet, diskrepans, kognitive og emosjonelle reaksjoner og mulighet. Triggerpunkt fører ofte til nye triggerpunkt, som vi kan se i Peters sitat nedenfor:

... jeg fikk egentlig kjennskap til en enkeltperson ... den innsikten fikk meg til å lese svartebooka over norsk asylpolitikk ... da så jeg grunnloven, og det triggja at jeg sendte noen brev til justisdepartementet ... (Peter)

Informantene fortalte om ulike triggerpunkt, mange av dem var felles. Jeg vil forsøke å begynne på det som ser ut til å være det første triggerpunktet for tre av informantene; Jan, Peter og Johannes. Hos Sigvart var dette også et triggerpunkt, men han var ikke like tydelig på at det startet med det. Det første triggerpunktet er «nærhet».

A) Nærhet

Nærhet i denne sammenheng betyr at informantene var i en relasjon til en eller flere ureturnerbare. De hadde møtt noen. Relasjonen kunne være et vennskap, forholdet mellom en arbeidsgiver og en arbeidstaker, eller et annet mellommenneskelig møte.

Johannes hadde hatt Fatima ansatt hos seg i mange år før hun ble fratatt retten til å jobbe. Johannes tok selv opp under intervjuet at han kjente henne godt da problemene startet. Han beskriver at dette var en stor drivkraft til å handle.

Det er mange som er i denne situasjonen ... men når de kommer inn i ditt hus og sitter ved ditt bord, og er et menneske som du respekterer og ser opp til ... klart da flytter man inn i en annen relasjon. Da blir ansikt til ansikt etikken, nærhetsetikken en nøkkel til å forstå. Den informerer og gir impulser til handling. (Johannes)

Dette sitatet er også meningsbærende i Jan sin beskrivelse av sin handlingsmåte ovenfor Jimmy. Hans kjennskap til Jimmy som en integrert og lojal arbeidstaker i bedriften gjorde at det ble svært vanskelig å si han opp. Han visste at Jimmy hadde barn, og at et av de var funksjonshemmet. Gjennom nærheten i relasjonen ble Jimmy mer enn en ulovlig arbeidstaker, han ble en far og en forsørger.

Det som også kommer klart frem hos Jan er at om ikke nærheten hadde vært der hadde ikke det moralske ansvar blitt trigget på samme måte. Han beskrev at i en tenkt situasjon der han drev en stor bedrift og fikk beskjed om å si opp en ureturnerbar, hadde han gjort det. «Da hadde jeg sagt opp et nummer. Men nå sier jeg opp en venn. Det er vesentlig forskjell.»

Nærhet var også avgjørende for Peter. Han ble først overveldet av situasjonen til familien han hadde på besøk, og tenkte fort at han ikke kunne gjøre noe med dette. Men så kom

tanken om at i hvert fall kunne gjøre noe. «Jeg kan jo gjøre litt. Jeg kan hvert fall ringe sivilombudsmannen, og sende en e-post til justisdepartementet ...» Dermed var han i gang.

Det at disse tre informantene hadde møtt og hadde nærhet til disse menneskene trigget en reaksjon. Videre virker det også som at nærheten til de som var rammet gjorde det neste steget mer tilgjengelig, mer åpenbart, blant annet fordi informantene hadde oversikt over det neste konkrete steget de kunne ta for å hjelpe.

Det ser ut som at nærheten bryter ned det uangripelige og uoverkommelige vi noen ganger kan kjenne på i møte med nød og behov. Det blir som Sigvart sa: «generell nød blir så omfattende ... men her kan vi faktisk gjøre en forskjell for noen.» Nærhet og handlingsrom kan henge sammen.

B) Ansvarsfølelse

I begrepet ansvarsfølelse legger jeg at man kjenner på et ansvar for å ta på seg en rolle ovenfor den ureturnerbare. Myndighetene og systemet har i denne sammenheng langt på vei gitt fra seg ansvaret for den enkeltes skjebne, systemet tar ikke vare på dem.

Ansvarsfølelsen handlet om å ta en aktiv rolle, ikke bare se på at dette skjer.

Felles for alle fire informanter var at de kjente på ansvaret til å gjøre noe for disse menneskene de hadde fått et forhold til. For tre av informantene var ansvarsfølelsen et triggerpunkt som ble utløst av det foregående triggerpunktet; nærhet. Kjennskap til situasjonen til den ureturnerbare gjorde blant annet at de visste at det var liten sjanse for at noen andre skulle ta ansvar for dem. De var alene. Peter reagerte på håpløsheten i situasjonen til de ureturnerbare som verken fikk hjelp eller var i stand til å hjelpe seg selv: «... det var en slags ansvarsfølelse, det må jo være noen som taler deres sak. De står jo så alene, de har ikke kompetansen, de har ikke muligheten, de forstår ikke, de har ingen som hjelper dem. Jeg følte en slags forpliktelse til å ta en rolle, til å hjelpe» (Peter).

For Jimmy og Fatima som begge var i arbeid, betydde innstrammingene at de skulle miste jobbene sine. Og det var arbeidsgiverne Jan og Johannes sitt ansvar å si dem opp. I stedet kjente de som arbeidsgivere ansvar for å hjelpe dem. Jan ville ikke ta ansvar for det han kalte «politikernes misser og feil», men han ville ta ansvar for Jimmy. Vi ser også i sitatet under at nærheten trigget ansvarsfølelsen: «Det blir mitt ansvar når han er under mine vinger. Når jeg er hans arbeidsgiver. Når jeg ser takknemligheten, jeg ser gleden, jeg ser viljen. Og jeg ser ungene hans. Da har jeg et ansvar» (Jan).

Når Johannes vurderte hvordan han skulle hjelpe Fatima, vurderte han også å gi Fatima penger i stedet for lønnet arbeid. Han valgte å ikke gjøre dette, og begrunnet det med at han ønsket at hun skulle få støtte og samtidig beholde verdigheten hun fikk knyttet til at hun arbeidet.

Som nevnt var ansvarsfølelsen for tre av informantene knyttet til nærheten de hadde til asylsøkerne. Men for Sigvart var ansvarsfølelsen knyttet til hans møte med nøden som sto i sterk kontrast til hans eget liv. Han beskrev hvordan erkjennelsen av den håpløse situasjonen denne gruppen mennesker befant seg i gjorde at han kjente det umulig å ikke ta ansvar. Han brukte ikke ordet ansvar, men definerte det slik: «I møte med en liten gruppe mennesker hvor kontrasten mellom mitt liv blir så stor ... blir det umulig å ikke gå et skritt til» (Sigvart).

C) Diskrepans

Diskrepans betyr uoverensstemmelse eller mangel på samsvar. Dette er et triggerpunkt som Sonenshein også beskriver i sin artikkel: "Discrepancy, which is defined as a perceived inconsistency between knowledge/expectations and observations" (2008, s 9). I følge Sonenshein kan erfaringen av diskrepans fra ledelsen føre til at de ansatte «tar saken i egne hender» og da gjerne på en måte som ledelsen ikke synes er hensiktsmessig. Den effekten fant jeg også hos informantene. Alle informantene beskrev frustrasjoner i møte med at

myndighetenes avgjørelser ikke virket til å henge godt sammen med virkeligheten. I begynnelsen hadde det en triggerpunkt-effekt, men etter hvert utviklet det seg også til en mistillit rettet mot myndighetene og de som forvaltet sakene til de ureturnerbare. Sigvart ble først og fremst trigget av diskrepansen han fant mellom myndighetenes behandling av denne gruppen mennesker og hans egen organisasjons verdidokument som la vekt på å avhjelpe, men også avdekke urettferdighet. «Vi skal jobbe med årsakene til at urettferdighet oppstår ... skulle jeg fortsette å snakke om dette uten å skamme meg, så måtte jeg gjøre noe» (Sigvart).

For Johannes og Jan som begge hadde den ureturnerbare lovlig ansatt før innstrammingen kom, oppfattet de en diskrepans da de bistod den ureturnerbare med å søke oppholdstillatelse. Jan hadde ansatt en advokat til å hjelpe Jimmy med sin søknad. Da avslaget kom, oppfattet Jan at det i hovedsak var språkproblemer som hadde ødelagt intervjuet for Jimmy. Videre opplevde Jan det vanskelig å forstå hvordan man politisk sett kunne frata mennesker arbeid og muligheten til å forsørge seg selv, men fortsatt ha de boende i landet.

Det å tre noe nedover hodene på folk som ikke fungerer i dagliglivet, det er jo meningsløst å ha sånne regler ... Enten så må de returneres, sendes en annen plass, eller så må de integreres. Man kan ikke holde folk i fangenskap her i årevis. (Jan)

Johannes beskrev også en diskrepans i møte med myndighetene på vegne av Fatima. Han bistod henne i å søke oppholdstillatelse flere ganger. Hennes opprinnelsesland er Eritrea, og asylsøknadene ble hver gang avvist på det grunnlaget at hun trygt kunne returnere dit. Dette svaret var ifølge Johannes på kollisjonskurs med UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) sin anbefaling. De hadde frarådet mennesker som hadde flyktet fra Eritrea å returnere, da de ville komme til å bli straffet enten gjennom livslang nasjonal tjeneste eller lignende. «Så når UDI og UNE helt frem til siste gang de behandlet hennes sak i 2017 sier at hun kan trygt reise tilbake, så er det et standpunkt som er helt uforståelig» (Johannes). Diskrepansen hadde den effekten at den styrket hans oppfattelse av en urettferdighet og

urimelig behandling av Fatima, noe som igjen trigget videre handling hos han. I tillegg svekket diskrepansen hans tillit til utlendingsforvaltningen på et generelt nivå. «Jeg har reist spørsmålet om man er nødt til å gjøre som det som nå skjer med NAV, ha en offentlig granskning av hvordan utlendingsforvaltningen gjennomføres» (Johannes).

Peter beskrev også mangelen på samsvar da han krevde å få svar fra justisdepartementet på hvordan de med grunnloven lagt til grunn, kunne frata mennesker retten til arbeid. «De la ved forarbeidene som sa: du kan ikke hindre mennesker i å jobbe. Også skrev de: men grunnloven er ikke til hinder for at vi kan nekte de å jobbe. Det var stikk i strid» (Peter). Han ble provosert, og med tiden modnet det frem et behov for å sette seg mer inn i problematikken, og det vokste frem en reaksjon på det han mener er selvmotsigende håndheving av norsk lov.

D) Emosjonelle og kognitive reaksjoner

I datamaterialet kom det frem at flere av informantene også ble trigget av det jeg (og Sonenshein) kaller emosjonelle og kognitive reaksjoner. I dette ligger reaksjoner på noe som oppfattes som dypt urettferdig og urimelig, gjerne der informantene bruker et emosjonelt språk når de setter ord på hva de reagerer på. Begrepene «samvittighet» og «kall» som ble brukt av noen av informantene er naturlige å ha med under dette triggerpunktet.

Jan brukte et nokså emosjonelt språk da han skulle forklare hvordan det var for han å bli satt i en situasjon der han måtte si opp sin ansatte på bakgrunn av oppholds status: «... på et individnivå, da har man passert alle grenser, da river man ut hjertene på folk, man kan ikke gjøre sånn» (Jan).

Peter beskrev en kallsopplevelse da han vurderte om han skulle handle videre i saken for de ureturnerbare asylsøkerne. Han opplevde at Gud kallet han gjennom en bibelhistorie om en gutt som gav hele nistepakken sin til Jesus, fem brød og to fisker. Jesus gjorde slik at det ble mat nok til 5000 mennesker. Peter opplevde at om han gjorde det han kunne, om han gikk

«all in» som han sa, så ville Gud kunne gjøre det slik at alle ureturnerbare asylsøkere ville få hjelp. Denne kallsopplevelsen trigget Peter til å gå videre, og han beskrev at den hadde vært bærende gjennom hele prosessen.

Johannes definerte hele sitt engasjement i denne sammenheng som en samvittighetssak. Han mente at det han hadde gjort var en sivil ulydighet, noe han gjorde tvunget av sin personlige og eksistensielle overbevisning, altså sin samvittighet. Han mente at det å adlyde samvittigheten var noe mennesker gjorde på tvers av religiøs overbevisning, likevel definerte han grunnlaget for sin egen samvittighet slik: «Samvittigheten min var formet både av det etiske, politiske innhold i grunnlov og av den etiske, moralske forpliktelsen ut ifra min kristne tro ... og min tro kommer til uttrykk i at rettferdighet ikke er kald logikk, rettferdighet må forståes også ut fra barmhjertighet og empati» (Johannes).

Det kunne virke som at det å forankre handlingene sine i et kall og i en samvittighetssak slik som Peter og Johannes gjorde var med å dempe frykten for konsekvensene. Det gav dem noe å lene seg på som gjorde dem sterkere. Sigvart brukte ikke disse begrepene, men forklarte blant annet at han ikke følte han var tro mot den han sa han var om han ikke gav arbeid til ureturnerbare asylsøkere. På en måte beskrev han et slags indre kompass som ledet han til å handle slik han gjorde. Det er vel kanskje en annen måte å beskrive samvittighet på.

E) Mulighet

Med «mulighet» mener jeg at informantene så at de hadde konkret anledning til å gjøre noe med situasjonen til de ureturnerbare. Informantene vurderte mulighetene de hadde for å hjelpe før de hadde gått over i risikovurderings fasen, der de tok en grundigere vurdering på om de ville gjennomføre dette.

Både Peter og Sigvart uttrykte at de så de hadde en mulighet til å hjelpe. Sigvart ble utfordret til å gjøre noe for de ureturnerbare, og når han fikk tenkt litt, innså han at han hadde

muligheten: «Så sant ikke styret sa at dette får du ikke lov til, så kunne jeg gjøre noe». Peter så også praktisk på det, han så at forholdene lå til rette for at han kunne ansette ureturnerbare i sitt firma. For de andre to informantene var muligheten de hadde til å fortsette arbeidsforholdet åpenbar, og den valgte de begge å benytte seg av.

4.3.3 Moralsk vurdering (risikovurdering)

Etter å blitt trigget er neste steg i prosessen å gjøre en moralsk vurdering. I dette legger jeg at man setter opp et slags verdihierarki hvor man vektlegger ulike verdier og hensyn, og etter hvert kommer frem til hva man verdsetter høyest og hva man er villig til å ofre. Jeg har også brukt ordet risikovurdering fordi en beregning av eventuelle tap vil inngå i en slik moralsk vurdering for å kunne ta et reelt og bevisst valg.

I denne fasen tenkte flere av informantene på hvordan det ville være å velge en passiv holdning til det hele. Det var litt som at de stod ved en startstrek de kunne velge å passere eller ikke: enten startet de dette løpet, eller så kunne de la det være. Et interessant funn innenfor dette steget var at det var stor variasjon blant informantene på hvor lang tid de brukte her. Noen av dem var knapt innom, andre brukte lengre tid. Det ble tydelig at informantene som allerede hadde et ansettelsesforhold til de ureturnerbare brukte betydelig mindre tid i denne fasen sammenlignet med de to andre informantene. Johannes var tydelig på at han kjente på et dilemma da han måtte vurdere å bryte norsk lov, men beskriver fasen med risikovurderingen som hastig: «Når du står ovenfor et menneske hvor hennes livsskjebne avgjøres av de overveielser som er gjort av staten, så har man ikke denne, hva skal man si, denne luksusen til å drive med filosofiske overveielser, da må man ta et standpunkt» (Johannes). Jan hadde også dårlig tid i denne fasen. Da regnskapsføreren hans problematiserte utbetaling av lønn uten skattekort, kom svaret raskt: «Da bruker du bare skattekortet for 2010, sa jeg ... De har endret på reglene, og da får vi tøyse de. Vi kan ikke hive han ut, to unger har han» (Jan). Det hastet både for Fatima og Jimmy, derfor måtte Johannes og Jan handle raskt.

Et annet forhold som også kan ha gjort denne fasen kortere for Johannes og Jan var at deres dilemmaer inntraff rett etter innstrammingene, og ingen (så vidt meg bekjent) hadde på det tidspunktet blitt dømt eller bøtelagt for lignende forhold. Dermed var det ingen andre saker å sammenligne seg med. Peter og Sigvart kom bort i problemstillingen på et noe senere tidspunkt, da folk og bedrifter allerede hadde blitt dømt i saker som omhandlet dette. De hadde et bedre grunnlag for å vite noe om risikoen. Sigvart ble advart av politiet gjennom media om at han risikerte bot i 300.000 kroners klassen om han ansatte de tre ureturnerbare asylsøkerne. Jan hadde i 2011 blitt bøtelagt med 350.000 kroner. Dermed tok Sigvart innover seg muligheten for personlig fengselsstraff og bøter, samtidig som at han jobbet med risikovurdering i forhold til arbeidsplassen: «Jeg laget en sånn større sak til styret med en vurdering så godt jeg kunne av hvordan dette kunne slå ut omdømmemessig for oss, hvilke tap i gaveinntekter, sponsorinntekter og offentlig støtte, hva risikerer vi også videre.»

For Peter som drev sitt eget firma var risikoen høyst personlig. Sammen med kona gikk han gjennom hvilke følger dette kunne få for hus, hjem og økonomi, og hvilken straff han kunne regne med å få. Ikke minst tok han med i beregningen risikoen for å bli marginalisert selv: «Frykten min var ikke å havne i fengsel, men det å bli værende alene i fengsel» (Peter).

Felles for tre av informantene var som nevnt at de også vurderte hvordan det ville være å ikke gjøre noe. Det å skulle leve med et slikt kompromiss på egne verdier opplevdes vanskelig, men samtidig beskrev både Sigvart og Peter dette som det tryggeste alternativet. Risikoen de stod ovenfor var reel, og ville forsvinne dersom de valgte å la det hele ligge. Til tross for det, etter at vurderingsfasen var over var det liten tvil om hva de ville velge. Vurderingsfasen hadde styrket bevisstheten deres både med tanke på hva de risikerte, men også med tanke på hva de hadde tro på:

... Det å få den innsikten som jeg hadde fått, se den muligheten, se det positive som jeg mente det kunne bli ... det kunne bety så mye for så mange, også velge å legge det på hylla? Det følte faktisk som å dø, og jeg tenkte at jeg kommer til å angre resten av livet. (Peter)

4.3.4. Moralsk ansvar (The point of no return)

“The point of no return”, “all in” som Peter sa. I dette legger jeg at man bevisst velger å handle på en måte som er i tråd med de verdiene man har kommet frem til at veier tyngst i møte med det etiske dilemmaet man har kommet i kontakt med, selv om det trolig vil koste. Man vet at man kan komme til å måtte betale en pris for det, men velger like fullt å gjøre det.

Bevisste valg

Alle informantene tok dermed bevisste valg om å handle slik de gjorde. Jan gikk relativt raskt gjennom den moralske vurderingsfasen, men han forklarte at han var forberedt på at det ville komme reaksjoner fra politi og rettsvesen da han bestemte seg for å bruke skattekortet fra 2010. Han valgte likevel å gjøre det.

For Johannes kostet det å måtte bryte med norsk lov, og han forklarte at han fra begynnelsen av hadde bestemt seg for å ta den straffen som kom hvis saken ble bragt for retten, det ville være verdt det: «... man tar sitt standpunkt ut ifra sin forståelse om at der er visse grunnleggende verdier som man må føle seg forpliktet på, og som gjør at man må ta et valg også om det koster noe i forhold til loven» (Johannes).

Sigvart og Peter hadde brukt lengre tid i risikovurderingsfasen. For Sigvart hadde vurderingsfasen satt den eventuelle risikoen i perspektiv: «Mine problemer, enten det er at jeg skulle få en fengselsstraff eller om jeg skulle få en bot, det er jo bagateller i forhold til det disse tre som er hos oss, lever med» (Sigvart).

Peter resonerte seg frem til at det største tapet han kunne lide var å forholde seg passivt til saken. En interessant konklusjon som sier mye om en opplevelse av mening i å gjøre noe godt: «Tapet for meg ville være å ikke ta denne saken. Å ikke ta den ville være et tap, og det å ta saken, det vil være en seier, enten jeg havnet i fengsel eller ikke» (Peter).

Hvordan handlet de?

Sigvart gikk til ansettelse av tre ureturnerbare asylsøkere som skulle lage mat annenhver uke. Peter gikk også til ansettelser, og har i løpet av årene gitt arbeid til mer enn 70 ureturnerbare gjennom sitt firma. Har han gjort det i full åpenhet, og hele tiden ønsket å bli stilt for retten slik at lovens praksis kan bli endret. Johannes ansatte Fatima og lønnet henne mer enn det dobbelte av tariff lønn, både som et uttrykk for ytelse for arbeid, men også som uttrykk for støtte til henne i kampen hun sto i for mat, klær, hus og helse. Gjennom hele prosessen jobbet han for at Fatima skulle få lovlig opphold og dermed kunne jobbe på lovlig vis. Jan fortsette å ha Jimmy ansatt til tross for advarsler fra politiet som kom på besøk. Han ble til slutt bøtelagt med en bot på 350.000 for å ha gitt Jimmy arbeid. Etter mye press så han seg etter hvert nødt til å si opp Jimmy, men han gav ikke opp kampen:

Jeg husker ikke helt hvorfor vi måtte si han opp, men det forelå en trussel ... jeg tror de truet meg med fengsel ... Vi forlenget oppsigelsestiden, trenerte det så godt vi kunne ... jeg sa «Jimmy, jeg lover deg at du skal få jobbe her. Nå må du gjøre så godt du kan, trenger du penger så skal du få de.» ... han ble oppsagt formelt, men det var aldri snakk om at noen andre skulle ansettes i stedet for han. De som ble ansatt i stedet for var i midlertidig jobb i påvente av at han skulle komme tilbake. (Jan)

Hvilken pris måtte de betale?

To av informantene er dømt i norsk rett for at de har gitt arbeid til ureturnerbare asylsøkere. Peter ble dømt til betinget fengsel og bøter, Johannes ble dømt til å betale bot. Jan fikk først en bot på 350.000 kroner for å ha hatt Jimmy i arbeid etter at skattekortet hans ble inndratt. Etter at han nektet å betale denne boten, ble den etter hvert redusert til 50.000 kroner, som han til slutt betalte. Sigvart er foreløpig hverken dømt eller bøtelagt, men går som ventet i minus i prosjektet de tre er ansatte i, et kalkulert og forventet tap der hensikten aldri første og fremst var å tjene penger.

Peter ble som sagt dømt til betinget fengsel og til å betale bøter for å ha ansatt ureturnerbare asylsøkere. Dette var et tilbakeslag for han, likevel var det tyngre å bære de byrdene han ikke hadde forutsett på forhånd. Han skulle få problemer med å få nok arbeid som konsulent som en konsekvens av flere henlagte anmeldelser mot han for ansettelser av ureturnerbare: «Politiet henla saken på grunn av bevisets stilling ... også sa de i media: Vi finner ikke nok på han, så han går fri. Det er klart ulovlig å ansette ureturnerbare, men vi henlegger saken.» Ifølge Peter skadet dette hans omdømme på en slik måte at tidligere kunder ikke lengere ville bruke hans tjenester. Dette ble etter hvert svært krevende, og han så seg nødt til å selge bilen og toppe huslånet, og det ble til tider vanskelig å holde motet oppe.

Alle fire informanter fortalte at de hadde fått noen negative tilbakemeldinger på valget de tok. Som vi skal se i neste avsnitt var likevel mengden positive tilbakemeldinger mye større.

Opplevde de noen positive konsekvenser?

Utover det faktum at de fikk være lojale og tro mot de verdier de kjente var sterke hos seg selv, og at den eller de ureturnerbare de ansatte/sto opp for fikk det litt bedre, hadde ikke noen av de fire informantene ventet noen positive konsekvenser. Her ble de alle overrasket.

Jan opplevde å bli offentlig kjent og satt i et positivt lys. Han fikk mye ros og positiv oppmerksomhet etter at det ble kjent at han holdt Jimmy i arbeid til tross for presset til å si han opp umiddelbart. Når han fikk boten på 350.000 kroner opplevde han at det ble satt i gang kronerulling. Men den største lønnen for strevet var likevel at Jimmy fikk oppholdstillatelse som et resultat av publisiteten rundt saken. Jimmy fikk altså opphold, skattekort og sin faste jobb tilbake, ni måneder etter at han ble sagt opp. Han jobber fremdeles hos Jan i dag.

Sigvart har opplevd bred støtte fra både politikere, samarbeidspartnere og folk flest. Han har også opplevd positiv medieomtale. Har beskrevet også at det gjorde mye med han å ha tre

faste ansatte i kaféen: «Det er noe med å se den gleden av å få gjøre noe, altså lage mat som andre blir glade for å spise. Det å føle på litt tilhørighet.»

Johannes fikk også mye støtte når saken til Fatima ble kjent, både i media, fra politikere og andre. Han fikk også økonomisk støtte fra mange hold i etterkant av bøteleggingen, da det ble satt i gang kronerulling for å betale boten. Boten ville Johannes betale selv, men kronerullingene har kommet Fatima og andre ureturnerbare til gode, siden Johannes har gitt alle midlene til henne og organisasjoner som støtter ureturnerbare asylsøkere. Johannes har også fått tildelt priser for kampen han har stått i.

Peter fikk også økonomisk støtte i etterkant av domfellelsen. I tillegg har blitt overrasket av mengden positiv oppmerksomhet, priser og gode tilbakemeldinger: «det er jo noen helt åpenbare vinnere som jeg har fått oppleve nå i det siste med heder og ære og priser og masse positiv oppmerksomhet ... det setter jeg faktisk veldig stor pris på, jeg kjenner at det gjør meg godt. Men jeg tror ikke jeg så det for meg, jeg hadde ikke trodd at det skulle gå den veien.»

4.3.5. Andre funn

Lojalitet eller rettferdighet?

Artikkelen "The whistleblower's dilemma and the fairness – loyalty tradeoff" (Waytz, Dungan and Young, 2017) ble nevnt i teoridelen. I lys av denne artikkelen kunne det være interessant å se på hvilken måte informantene verdsatte de to dydene rettferdighet og lojalitet opp mot hverandre. Samtlige informanter svarte at de satte rettferdighet øverst. «For meg har dette dreid seg om rettferdighet. Når en lov er vedtatt i Stortinget så er det en gyldig lov, men det er ingen garanti for at den er rettferdig» (Johannes). To av dem understreket likevel at de ikke ville ha gått bak ryggen til sjefen sin selv om de valgte rettferdighet. De mente at de kunne være lojale selv om de valgte rettferdighet. «Jeg hadde valgt rettferdighet ... men jeg

ville nok ha argumentert for hvorfor jeg valgte å bryte lojaliteten. Jeg hadde ikke bare gjort det uten å gi beskjed til overordnede først, det har også noe med lojalitet å gjøre» (Jan).

Forhold til loven

Siden samtlige av mine informanter i denne sammenheng hadde brutt loven, syns jeg det var interessant å undersøke hvilket forhold de hadde til norsk lov i utgangspunktet. Samtlige informanter svarte at de alltid hadde hatt respekt for norsk lov. Nettopp derfor var saken et dilemma for informantene i den tidlige fasen. Ingen av dem tok lett på å skulle bryte norsk lov, og flere av informantene sa faktisk at de så på seg selv som mer samvittighetsfulle ovenfor loven en gjennomsnittet. Felles for informantene var at de alle ønsket at praktiseringen av loven skulle endre seg, og at rettighetene til ureturnerbare asylsøkere styrkes.

Den alminnelige respekt for loven som jeg har som samfunnsborger, den er jo helt fundamental. Og det at man er i en situasjon hvor man må bryte en lov med den begrunnelsen som jeg har gitt, det anser jeg ikke som et grønt lys for lovløshet, men at det er nødvendig nettopp for at loven skal få legitimitet hos folket. (Johannes)

5 Drøfting

5.1 Triggerpunktene som trigget hverandre

I dette studiet forsøker jeg å finne ut hva som har trigget den etiske responsen til ledere som ansetter ureturnerbare asylsøkere, sett i et dydsetisk perspektiv. Som nevnt i foregående kapittel ble det tydelig i dataanalysen at triggerpunktene ble hverandres triggerpunkt, som dominobrikker utløste de det neste triggerpunktet, osv. Jeg vil starte drøftingen med det jeg anser som det mest sentrale funnet i studiet; nærhet. Videre vil jeg drøfte de andre funnene opp mot relevant teori.

5.2 Nærhet som triggerpunkt

Nærhet var et sentralt triggerpunkt hos alle mine fire informanter. Hos tre av dem var det helt avgjørende.

Mine data viser at dersom informantene ikke hadde møtt den ureturnerbare så hadde de neppe handlet slik de gjorde. Kan man da si at nærhet er en nødvendig faktor når man skal utvise dyd? Teorien sier at dydsetikk handler om å praktisere gode verdier i sammenheng med et fellesskap (Henriksen & Vetlesen, 2007). Praktiseringen av dydene henger uløselig sammen med fellesskapet og nærheten til andre mennesker. Emmanuel Levinas, også kalt «ansiktets filosof», hevdet at den etiske fordringen kommer fra det andre mennesket. Til sammenligning hevdet pliktetikeren Immanuel Kant at den etiske fordringen kommer fra jeget. Henriksen & Vetlesen (2007) beskriver forskjellen på en saklig henvendelse og en moralsk henvendelse. En saklig henvendelse kan behandles eller henvises videre, alt ettersom hvem sitt ansvar saken havner innunder. Noe annet er det når personen som spør er selve saken. Nærheten som følger med denne typen henvendelse appellerer til noe grunnleggende i oss: «Som et menneske som har møtt et menneske i nød, gjør vi det vi kan – alt vi kan – for å hjelpe. Hermed har vi truffet det gulvet av menneskelighet som moral hviler på» (Henriksen & Vetlesen, 2007, s. 220).

Med nærheten flyttes problemstillingen fra teoretisk og prinsipiell til virkelig og relevant, i noen tilfeller til og med påtrengende. Levinas sier det slik: «Den andre kommer meg i møte før jeg engang får formulert en etisk teori» (Levinas, sitert i Syse 2005, s.171). Informant Johannes fortalte at han hadde lest i avisen om ureturnerbare asylsøkere som ikke fikk jobbe og som dermed hadde det vanskelig. Men når den ureturnerbare var et menneske som han kjente og respekterte, gjorde det at behovet for å handle ble trigget. For informantene var ikke begrepet «ureturnerbare asylsøkere» bare et begrep, nærheten gjorde at begrepet var knyttet til konkrete mennesker. Det representerte mennesker de visste noe om, som de kunne relatere til. Informant Jan nevnte flere ganger at Jimmy hadde forsørger-ansvar for to barn, og at det ene barnet var funksjonshemmet. Gjennom nærheten de hadde ble Jimmy altså til noe mer enn en ureturnerbar asylsøker og en ulovlig arbeidstaker, han ble en far og en forsørger. Dette bekrefter mye av nærhetsetikkens grunnleggende lærdom, at all etikk må starte og slutte med mennesket som konkret individ. Er det da slik at nærheten legger forholdene til rette for å utvise dyd? Henriksen & Vetlesen (2007) mener at etikk skal skape tilstrekkelig nærhet til en sak eller person, for mye distanse kan ifølge dem være avmoraliserende. Fravær av nærhet kan ifølge teorien utfordre vår evne til å gjøre godt, og øker sjansen for at man glemmer det menneskelige (Syse, 2005). Både Syse (2005) og Henriksen & Vetlesen (2007) poengterer at fraværet av nærhet i kan få fatale konsekvenser, Det kan føre til en byråkratisering av saken og en tingliggjøring av menneskene det gjelder, noe som i sin ytterste konsekvens kan legge forholdene til rette for at vanlige mennesker kan utøve grusomheter, som folkemord av typen Holocaust (Baumann, 2005).

To av informantene hadde høy grad av nærhet til den ureturnerbare som hadde vært lovlig arbeidstaker hos dem i flere år da de ikke fikk jobbe mer i 2009. Det som klart kommer frem i datamaterialet er at de to med høyest grad av nærhet brukte mindre tid på overgangen mellom å ha identifisert det moralske dilemmaet til handling. De brukte betydelig mindre tid i «moralsk vurdering» boksen. Vi ser altså at nærheten forkortet veien fra tanke til handling. Dette kan tolkes på flere måter. Samtidig som at nærheten appellerte til handling, virker det også som at den dempet frykten for straff. De tok i svært liten grad innover seg hvilke konkrete konsekvenser dette kunne få for dem, og vurderte i liten grad om de var villige til å

ta straffen som eventuelt ville komme. De handlet mer eller mindre etter magesfølelsen. I tillegg gjorde informantenes rolle som arbeidsgivere at de hadde et annet tidspres. De måtte ta et aktivt valg uansett: Enten måtte de si opp den ureturnerbare, eller gjøre noe ulovlig og fortsette å gi de lønnet arbeid. De hadde ikke så god tid på å vurdere hva de skulle gjøre, de måtte handle. Et annet viktig perspektiv er at på det tidspunktet de tok valget om å fortsette og gi lønnet arbeid hadde ingen andre tidligere blitt straffet for et slik forhold da innstramningene bare nettopp hadde blitt iverksatt.

5.2.1 Kan nærhet sette dydigheten på spill?

Et interessant spørsmål i denne sammenheng er om nærheten kan sette dydigheten på spill. I dydsetikken er det naturlig å vurdere hensynet til både prinsipper, personer og konsekvenser. Klarer man det på en tilstrekkelig måte når man har høy grad av nærhet? Eller kan man blindes til å ta valg som ikke er dydige, men heller impulsive og overilte? Det er en grunn til at yrkesgrupper som politi og helsevesen blir hindret i å stå for nær saker som berøres deres egne. Når nærheten blir for intens kan den tåkelegge evnen til å tenke rasjonelt, beregne, avvente, og til å ta de beste avgjørelsene. Kan det være at det samme slo inn hos de to informantene som handlet mer eller mindre kontant? Henriksen & Vetlesen (2007) omtaler paternalismen «i det godes tjeneste» som kan oppstå fra en hjelper til en hjelpetrequende. I dette legger de en bedrevitersholdning som overkjører den andres mening og tolkning av situasjonen. Dette finner jeg ikke at skjer ut fra datamaterialet. Ifølge dataanalysen i dette studiet hadde alle informantene en klar bevissthet rundt hvorfor de handlet som de gjorde, og det var knyttet opp til verdier, ikke affekt. Og når vi ser på dette i et dydsteoretisk perspektiv ser vi at det åpnes for å handle intuitivt på en måte som likevel utviser dyd. Det handler om å ha utviklet en «dydig karakter». Ifølge Einar Aadland (2004) kan en person utvikle en dydig karakter som gjør at det vil falle helt naturlig for vedkommende å handle i samsvar med det som er idealet i ulike type situasjoner. Dataene omhandler informantenes holdninger og handlinger spesifikt i forhold den aktuelle problemstillingen, dermed kan ikke dataen konkludere med at informantene hadde utviklet en slik dydig karakter. De ble imidlertid også spurt om hvilket forhold de hadde til norsk lov,

svarene her er i det minste ikke med på å undergrave informantenes mulige dydige karakterer, heller motsatt.

5.3 Diskrepans

Et av triggerpunktene som kom frem tidlig i prosessen for alle informantene var diskrepans. De beskrev det du oppfattet som diskrepans i møte med myndighetene på en eller annen måte, enten fra Utlendingsdirektoratet (UDI), Utlendingsnemnda (UNE) eller politikere. Diskrepansen omhandlet to hovedtemaer: Det første var mangel på samsvar mellom begrunnelse for vedtakene som UDI/UNE fattet sammenlignet med hva internasjonale institusjoner som FNs høykommissær for flyktninger (UNHCR) anbefalte. Det andre temaet var selve problemstillingen med å hindre asylsøkerne i å få lønnet arbeid, uten at de kunne bli sendt ut av landet. Målet med denne ordningen var å gjøre Norge til et mindre attraktivt land for asylsøkere uten beskyttelsesbehov (Valenta & Thorshaug 2001), i tillegg skulle tiltaket motivere avviste asylsøkere til å returnere frivillig (Valenta m.fl. 2010). Men informantene hørte historier fra avviste asylsøkere som fryktet for sin egen sikkerhet ved retur til opprinnelseslandet. De var også vitne til at de avviste asylsøkerne ble boende i Norge til tross for et stort tap av trygghet og grunnleggende velferdsordninger som tilgang til arbeid og helsehjelp.

Mine funn samsvarte med Sonenshein (2008) sine funn når det gjaldt hans beskrivelse av diskrepans og hvilke følger det får. Han beskriver i denne artikkelen at diskrepans fra ledelse i møte med et etisk dilemma kunne sette arbeidstakerne i en situasjon der de formet sin egen forståelse av omstendighetene. Tillitten til ledelsen ble svekket fordi de ansattes opplevelse av virkeligheten ikke stemte overens med det ledelsen formidlet. I dataene kan man finne at diskrepansen skapte en mistillit til systemet, noe som igjen førte til at informantene konkluderte med at myndighetene enten manglet kontakt med virkeligheten eller manglet evne til å sette seg inn i hele problematikken. Dermed bekreftes Sonenshein (2008): mangelen på samsvar og dernest tillit, trigget informantene til å håndtere situasjonen selv. De satte sin lit til sine egne svar og tolkninger.

5.4 Ansvarsfølelse

Ansvarsfølelsen var også et triggerpunkt som førte til videre handling. Ansvarsbegrepet er et nøkkelbegrep i etikken, og beskrives av Henriksen & Vetlesen (2007) som et hovedfenomen i vårt samliv og dermed i vår moralske praksis. I teoriene legges det vekt på forskjellen mellom å ta ansvar *for* og ta ansvar *fra* den andre. Det sistnevnte blir maktmisbruk, det førstnevnte er å besvare den etiske fordringen. Dette er relevant med tanke på informantenes handlinger. De beskrev en ansvarsfølelse knyttet til det å være arbeidsgiver, medmenneske, venn og samfunnsborger. Flere av informantene var inne på tanken å gi den ureturnerbare penger uten at vedkommende arbeidet. Informant Johannes var en av dem, men han kom frem til at for å bevare Fatimas verdighet og selvrespekt var det viktig at hun fikk arbeide for lønnen sin. Siden hun hadde en svært redusert stilling hos han doblet han lønnen hennes som et uttrykk for kampen hun sto i for å forsørge seg selv. Dette taler for at han tok ansvar for henne og ikke fra henne.

Diskrepansen trigger noe av ansvaret informantene tok, men i tillegg kom det tydelig frem i dataanalysen at informantene koblet ansvarsfølelsen til nærheten de hadde til den ureturnerbare. Dette er interessant når vi ser det opp mot teorien. Et fravær av nærhet kan ifølge Henriksen & Vetlesen (2007) føre til en viss ansvarsfraskrivelse. Et etisk krevende dilemma blir gjenstand for en forvaltning av det gitte regelverket, i denne sammenheng utlendingsloven §45 etter innstrammingene i 2009. Et regelverk alle kan henvise til uten å måtte ta ansvar for konsekvensene det får for den enkelte som rammes av praksisen. Nærhet til en ureturnerbar var et faktum for alle informantene, og dette la trolig til rette for ansvarsfølelsen de alle kjente. Kommer da ansvarsfølelsen som et resultat av nærheten? Ifølge nærhetsetikken er det moralske ansvaret en respons som kommer i møte med et annet menneskes nød. Og jo større nøden er, jo større er også appellen om å ta ansvar. «Det moralske ansvaret blir større jo mer hjelpeløs den andre er» (Bauman sitert i Henriksen & Vetlesen, 2007). Dette bekreftes i datamaterialet. Peters ansvarsfølelse vokste da han så hvor alene og hjelpeløs familien han hadde rundt middagsbordet var. Sigvart ble trigget til å ta

ansvar da han så hvor håpløs situasjonen var for de tre ureturnerbare. Dette var felles for alle fire informanter. Baksiden av dette er, som teorien peker på: det er de som er svakest som er mest sårbare for å bli utnyttet. Jeg har ikke data på denne siden av saken, men flere rapporter peker på at en slik type arbeidsutnyttning skjer med de ureturnerbare (Valenta & Thorshaug, 2011). Informant Jan ble spurt av sin ansatte Jimmy om han kunne få jobbe gratis da han hadde mistet jobben. Han hadde et stort behov for å treffe kollegaer og ha noe å gå til. Jan avviste dette forslaget i frykt for å bli tatt som en som utnyttet arbeidskraften til Jimmy. Sigvart sitt prosjekt der han ansatte de ureturnerbare går i tap, som forventet. Ingen av informantene spekulerte i egen økonomisk vinning i valgene de tok. Deres ansvarsfølelse trigget handling som løftet opp den som var i nød.

5.5 Emosjonelle og kognitive reaksjoner

«Samvittighet» var et begrep som flere av informantene brukte da du skulle forklare hva som hadde trigget handlingen deres. Samvittighet er et begrep som omtales i etisk teori, dog i begrenset omfang. Sammen med begrepet «kall» som informant Peter brukte, kan det være vanskelig å sette to streker under akkurat hva som ligger i dem. Informant Sigvart beskrev et indre kompass som ledet han til å handle slik han gjorde. Samvittig blir i teorien omtalt på lignende måte (Henriksen & Vetlesen, 2007). Det å følge sin samvittighet er knyttet sammen med selvbestemmelse og autonomi i dagens samfunn, derfor legges det vekt på at det skal være rom for det. Likevel er det ikke nok å alene argumentere med at man følger sin samvittighet. Det person A gjør med god samvittighet kan gi person B dårlig samvittighet om han skulle ha gjort det sammen. Samvittigheten er kompleks, og kan ifølge Henriksen & Vetlesen (2007) både gjenspeile samfunnets normer, men også overskride dem. Teorien etterlyser at man må gjøre mer enn å bare vise til egen samvittighet når en skal begrunne sine handlinger, man må også begrunne handlingene med hva slags verdier den samvittigheten uttrykker. Informant Johannes forklarte hva som hadde formet hans samvittighet, og understreket også hvilke holdninger og verdier hans samvittighet uttrykte. Dette var felles for flere av informantene. Begrepet kall kan av noen oppfattes som et gammelmodig begrep som ofte er religiøst forankret. Informant Peter som brukte begrepet forankret det også religiøst, inn i en kristen sammenheng. Det spennende med bruken av

begrepet kall i denne sammenheng er at et kall ofte omhandler å gjøre noe godt for noen andre som trenger det (Henriksen & Vetlesen, 2007). En slik definisjon kan også sammenfalle med dydsetikken, som vektlegger å gjøre det gode uten selviske baktanker. For informant Peter var trosaspektet åpenbart, noe som virket til å skape en noe tryggere ramme for han når han skulle ta denne risikoen.

Er det rom for samvittighetssaker i dagens samfunn? Innvandringspolitisk talsmann for Frp Jon Helgheim kommenterte tiltalen mot Gunnar Stålsett i november 2019: «Det er veldig viktig at det ikke er opp til hver enkelt å sette sin egen overbevisning eller religion over norsk lov - da har vi alvorlige problemer her i landet» (Dagbladet, Ralf Loftstad, 2019). Slike kommentarer er ofte satt på spissen og passer best inn i konteksten det var sagt i, men sitatet kan gi grunnlag for å diskutere hvilken plass vi ønsker at personlig moral skal ha i samfunnet vårt. Hvilket samfunn får vi om aktørene ikke skal styre etter personlig moral, men kun etter loven? Dette vil jeg drøfte videre i de to neste kapitlene.

5.6 Forholdet mellom plikt og skjønn

Det spesielle og radikale om du vil med valget informantene mine har tatt ligger mest av alt i at de har valgt å gjøre det gode på en måte som innebærer å bryte med norsk lov, uten at det er til direkte vinning for dem selv. Med å gjøre dette utsetter de seg selv for straffeforfølgelse, noe man nødvendig gjør med viten og vilje uten kriminelle hensikter. I dette spennet ligger det noen interessante spørsmål, noen verdier som står i konflikt med hverandre. Et av kjernespørsmålene er: Kan man utvise dyd og samtidig bryte loven? Paul Otto Brunstad (2009) sier at dette kan være forenelig. En juridisk riktig handling trenger ikke å være rettferdig, dermed vil ikke det juridiske blikket være nok til å tilsi om en handling er dydig eller ikke. Olav Molven (2019) forklarer at konflikter mellom juss og etikk oppstår når en lov påbyr en handling som etikken fraråder, eller når en lov forbyr en type handling som etikken tilsier at man bør utføre. Det er denne konflikten informantene møter. Loven forteller dem at de skal si opp sin ansatte, og forbyr dem å ansette mennesker fra den relevante gruppen, alt på bakgrunn av rettigheter (eller mangel på sådan) knyttet til

oppholdsstatus. I følge Molven (2019) vil juristen og etikeren svare ulikt på hvilke hensyn som skal ha forrang; lovens krav eller den enkeltes integritet og samvittighet. Informantene valgte det siste.

Et viktig bakteppe å ha når vi diskuterer dette er den grunnleggende tillitten til norsk lov hos befolkningen. Historisk sett har tilliten til den norske stat og myndigheter vært høy blant befolkningen. Dette underbygges av undersøkelser som viser at nordmenn i stor grad er villige til å betale skatt, noe som blant annet avhenger av tillit til myndighetene (Fugleberg, 2013). Vi lever i et samfunn der det ikke er stor mistillit til politikere og myndigheter, den generelle nordmann lever heller ikke i frykt for hva myndighetene kan finne på om man setter seg imot dem. På den ene siden legger denne tilliten grunnlag for lovlighet og lojalitet ovenfor lov og styresmakter. På den andre siden kan det også føre til at befolkningen stoler blindt på systemet, og dermed blir rollen vi ifølge dydsetikken har som selvstendige moralske aktører dempet og vi inntar kanskje en mer passiv rolle. I dydsetikken er det sentralt at vi ser på oss selv som moralske aktører. Det å være lydige mot systemet er ikke alene nok til å utvise dyd, selv om den alminnelige respekten for norsk lov er fundamental. Samtlige informanter ble spurt om sitt forhold til norsk lov. De beskrev alle en grunnleggende respekt for rettssystemet. Men de holdt fast på valget om å handle i tråd med det de mente var verdier som veide tyngre enn verdien å være lovlige. Johannes mente at det var hans demokratiske plikt å utfordre en lov som han var overbevist om at var urettferdig og brøt med hans rettsforståelse. Sigvart var også klar på at det handlet om en vurdering av hvilke verdier som veide tyngst. Han formulerte det slik: «Det å være lovlige er en verdi, men vi svikter verdiene våre mer ved ikke å gjøre noe for disse, enn ved å gjøre det.»

5.7 Forholdet mellom rett og rettferdighet

Jeg har allerede stilt spørsmålet: kan man utvise dyd og samtidig bryte loven? Juristen ville kanskje svart nei, med unntak av bruken av nødrett eller nødverge (Molven, 2019). Den juridiske retten til å dømme mellom rett og galt er gitt rettssystemet. Men om vi tar for oss

den klassiske dyden rettferdighet, som er relevant i forhold til informantenes dilemma, problematiseres dette i lys av dydsetikken: «Dyden rettferdighet kan ikke ivaretas på et rent juridisk nivå. Lovgivningen er viktig, men ikke tilstrekkelig for å ivareta menneskers behov for rettferdighet ... Juss og moral faller bare delvis sammen» (Brunstad, 2009, s. 116). Igjen utfordrer dydsetikken den moralske aktøren til å anvende klokskap og skjønn for å finne den gode og riktige løsningen, tilpasset situasjonen. Informanten Johannes argumenterte langt på vei i samme linje: «Når en lov er vedtatt i Stortinget så er det en gyldig lov, men det er ingen garanti for at den er rettferdig.» Dette standpunktet bekreftes i teorien:

Ikke noe menneske som er involvert i en praksis som har med andre mennesker å gjøre, bør blindt lyde de regler og den forvaltningspraksis som råder. Og selv om vedkommende gjør det han eller hun blir pålagt, er dette verken en garanti for at vedkommende gjør det rette, eller en grunn til å unndra sin egen handling fra etisk vurdering og skjønn. (Henriksen & Vetlesen 2007, s. 33)

Ser vi på dette i et pliktetisk perspektiv støter vi raskt på noen interessante problemstillinger. Et viktig prinsipp innenfor pliktetikken er at handlingen man utfører skal kunne gjøres til allmenn lov. Et hovedargument mot informantenes handlinger sett i et pliktetisk perspektiv blir derfor: hva om alle skulle ta loven i egne hender og handle etter hva de selv synes var riktig? Da hadde ikke rettsstaten fungert. Nettopp dette argumentet har vært flittig brukt i debatten fra de som er uenige med informantene. På den ene siden er det åpenbart riktig at samfunnet vårt ikke er lagt opp til at folk skal kunne bryte loven dersom de ikke er enige i den. På den andre siden har historien vist oss at noen ganger er det eneste rette å utfordre nasjonal lov. Nürnbergprosessen er et godt eksempel. Å anvende skjønn er nødvendig, og verdier og normer som overstyrer nasjonale lover er tilgjengelige for alle. Historisk sett kan vi se at sivil ulydighet i mange sammenhenger har formet samfunn- og rettssystemer. Et kjent eksempel er Rosa Parks, en afroamerikansk kvinne som valgte å bli sittende i setet sitt da hun fikk ordre om å reise seg for en hvit passasjer. Dette var en protest som var en av flere i sitt slag, og de skulle få stor symbolsk betydning i opprørsbevegelsen fra den diskriminerte afroamerikanske befolkningen i USA i 1955. En av

informantene i dette studiet brukte begrepet «sivil ulydighet» da han skulle beskrive sin respons til problemstillingen. Johannes mente han handlet i kraft av egen samvittighet, og at det må være rom for det i samfunnet vårt. Normer og regler er ikke noe mål i seg selv, de er der for menneskenes skyld. Dersom etikken vår blir en regeletikk som oppfordrer til lydighet fremfor alt, hvilket samfunn får vi da?

Det er åpenbart mange gråsoner i dette terrenget, og ikke alltid enkelt å peke på klare grenser mellom rett og galt, rettferdig og urettferdig. Jussen forsøker langt på vei å tegne disse grensene, men hva gjør vi når jussen ikke kan gi et sikkert og entydig svar? På hvilken måte kan vi finne ut om en handling er god når den går på tvers av loven, en lov i et rettssystem vi i utgangspunktet har tillit til? En måte å nærmest teste om en handling er dydig på er å se på hvilken respons samfunnet gir til handlingen som har blitt gjort. Dydsetikken er nært koblet til en tanke om at mennesket deltar i et fellesskap som er basert på bestemte verdier, og praktiseringen av disse verdiene og holdningene vil bli sett på som dydige og gode (Henriksen & Vetlesen, 2007) Dermed ligger også definisjonsmakten på hva som er godt, rettferdig og dydig hos dette fellesskapet. «Dygd er eit uttrykk for fellesskapet si semje om hva som er verdfullt» (Aadland, 2004). Det som samfunnet uttrykker som godt og dydig vil henge tett sammen med hvilket syn fellesskapet har på hva det er som er viktig for et menneske å virkeliggjøre. Karakterbeskrivelser som god, modig, troverdig og dydig kan må få tilegnet dersom man handler på en måte som gir gjenklang hos de andre i fellesskapet. Samfunnets respons er altså viktig for å avgjøre om en handling er dydig. På den ene siden kan dette perspektivet være til god hjelp når en handling utfordrer jussen slik handlingen til informantene gjør. På den andre siden er politikerne som legger føringer for rettspraksis, folkevalgte representanter for samfunnet. Må ikke da responsen fra rettsvesenet og politikerne være lik den fra samfunnet ellers? Persen & Johansen (1998) nevner i sin bok «Den nødvendige ulydighet» at selv om politikere er folkevalgte, kan de ikke påberope seg folkeflertallet i enhver sak. De viser til EU/EF avstemningene i 1972 og 1994 som i begge tilfeller viste et solid flertall på Stortinget for medlemskap, men folkeavstemningen gav nei begge gangen. I lys av dette er det kanskje ikke unikt at responsen fra rettssystemet og fra samfunnet ellers er ulik? For flere av informantene opplevdes behandlingen kontrastfull. Fra samfunnet opplevde de alle å få bred støtte. De

beskrev kronerullinger for å dekke bøter og saksomkostninger, priser og anerkjennelser, positiv omtale i medier og positive tilbakemeldinger fra folk flest, også fra politiske partier. Dette kan indikere at de utviste dyd. Men hederspriser og kronerullinger på den ene siden og fengselsdom og bøter for samme forhold på den andre, avslører en verdikonflikt innad i samfunnet vårt. Tungtveiende verdier hos rettssystemet med politiske føringer som formende instans og (i det minste) deler av samfunnet for øvrig blir ulikt vektet, dermed blir responsen svært forskjellig. Sett ifra samfunnets respons indikeres det at informantene utviste dydighet, sett ifra rettsvesenets respons at de handlet galt.

Til slutt vil jeg nevne det siste triggerpunktet, som var mulighet. Alle informantene så at de hadde mulighet til å hjelpe den ureturnerbare på en eller annen måte. Sende en e-post, engasjere advokat, gi arbeid, doble lønnen slik at det kunne veie opp for annen tapt arbeidsinntekt. Nærheten la til rette for at informantene kunne se disse mulighetene in. Når de kjente til de konkrete omstendighetene til den ureturnerbare, kjente de automatisk til behovene.

6 Konklusjon

I dette studiet har jeg samlet inn kvalitative data som beskriver hvordan fire arbeidsgivere håndterte et krevende etisk dilemma. Empirien tegner et bilde av hvordan det kan se ut å handle etter sine egne overbevisninger. Den tegner et bilde av hvordan en verdikonflikt kan utarte seg, der ingen alternativer gir et resultat som er uten kompromisser. Den gyldne middelvei som Aristoteles snakket om inneholder gjerne kompromisser. Det dydsetiske perspektivet har lagt godt til rette for etisk refleksjon rundt verdikonfliktens mange sider. Hensyn til personer, prinsipper og konsekvenser må alle tas til følge når man skal komme frem til den gode handlingen. Dette etiske dilemmaet krevde en slik flersidig refleksjon.

Hva trigger den etiske responsen til ledere som ansetter ureturnerbare asylsøkere? Triggerpunktene som kom frem i datainnsamlingen min var: Nærhet, ansvarsfølelse, emosjonelle og kognitive reaksjoner, diskrepans og mulighet. Triggerpunktene hang på mange måter sammen. Nærheten la til rette for ansvarsfølelsen, i tråd med teorien. Diskrepansen svekket tilliten til systemet, noe som igjen førte til at informantene tok ansvar, også dette bekreftet det vi allerede kjenner fra teorien. Det sistnevnte funnet gir praktiske implikasjoner i retning av at ledelse og myndigheter bør sikre seg at det de formidler er i overensstemmelse med det de som skal utøve pålagte handlinger selv erfarer. Ellers kan mangelen på samsvar føre til mistillit, og dermed ligger det til rette for at man heller tar saken i egne hender og handler etter eget syn, selv om dette kan være på tvers av hva ledelsen ønsker.

De emosjonelle og kognitive reaksjonene var knyttet til begreper informantene brukte som «kall», «samvittighet» og «sivil ulydighet». Dette er begreper som teorien bekrefter kan være nærliggende å bruke når man handler etter en sterk egen overbevisning. Samvittighet henger tett sammen med autonomi og selvbestemmelse, og i den grad det er gitt gode forklaringer og begrunnelser knyttet til å vise til sin egen samvittighet bør det være rom for dette i samfunnet vårt. Når vi ser dette i sammenheng med forholdene mellom rett og

rettferdighet kan det gi både praktiske og teoretiske implikasjoner. Er det i realiteten rom for samvittighetsaker i samfunnet vårt i dag? Responsen de fire informantene fikk fra samfunnet generelt var overveldende positiv, med priser, kronerullinger og positive omtaler. Men fra myndigheter og rettsvesen var behandlingen en annen. Tre av informantene i dette studiet fikk bøter, én ble i tillegg dømt til betinget fengsel. Hva slags samfunn får vi om vi oppmuntrer folk til ikke å lytte sitt indre moralske kompass når det er i konflikt med norsk lov? Behandlingen informantene har fått av myndighet og rettsvesen kan antyde at samvittighet eller moralsk overbevisning uten egne vinningshensikter ikke blir gitt rom for, det skal slås ned på og straffes. Jeg vil foreslå at vi øker bevisstheten rundt dette, slik at behandlingen av personer som påberoper seg sin egen samvittighet kan bli hørt og behandlet på en intensjonal måte, i tråd med gjennomtenkte holdninger på dette punktet. En måte å øke bevisstheten på er å forske mer på dette som omhandler samvittighetsaker i dagens demokrati.

Jeg har vurdert nærhet til å være det mest sentrale triggerpunktet, og dermed det mest sentrale funnet i dette studiet. Det hadde en avgjørende betydning. Alle informantene hadde møtt noen som var ureturnerbare, om enn på ulike måter. Graden av nærhet i forholdet mellom informanten og den ureturnerbare varierte. For noen var det en relasjon som gikk mange år tilbake, for andre var det et enkelt middagsbesøk, eller et møte via en tredjeperson. Uavhengig av dybden i relasjonen virket nærheten til å ha samme triggende effekt. «En ureturnerbar» gikk fra å være et begrep til å bli en person, en far, en forsørger, en kvinne på bar bakke. Nærheten gjorde at problemstillingen, saken, ble virkelig, den satt rett foran dem.

Den andre effekten nærheten hadde var at den gjorde veien fra holdning til handling kortere, blant annet fordi den dempet frykten for konsekvensene som kunne komme. Det virket til at denne effekten økte i takt med graden av nærhet. Vurderingsperiode var betydelig kortere for de informantene med høyere grad av nærhet. Dette var ikke avgjørende for om de utviste dyd eller ikke, men var likevel et interessant funn som viser at graden av nærhet kan gi utslag med tanke på hvordan vi velger å handle.

Funnet som omhandler nærhet, kan gi praktiske implikasjoner for hvordan vi kan legge forholdene bedre til rette for å utvise dyd i møte med etiske dilemmaer. Dette er allerede beskrevet i teorien. Det er mulig å utvise dyd selv om nærheten ikke er tilstede, men det vil trolig øke sjansen for at vi klarer å gjøre det gode om vi har tilstrekkelig grad av nærhet. Dermed unngår vi å fatte beslutninger basert på prinsipper, kalkyler og teorier alene. Skal man fatte beslutninger som påvirker andre menneskers liv og man ikke har nærhet til de det gjelder, bør man se på hvilke muligheter man har til å få nærhet til dem. Ser vi på den konkrete praksisen rundt de ureturnerbare vil man kanskje på bakgrunn av funnene kunne stille spørsmål ved minst to forhold: Har de som fatter beslutninger vedrørende denne gruppen tilstrekkelig nærhet til menneskene vedtakene berører? Det å frata en gruppe mennesker tilgang til grunnleggende rettigheter som arbeid, på bakgrunn av oppholds status kan vitne om en byråkratisering av saken. Det innebærer igjen en tingliggjøring av menneskene det i bunn og grunn handler om. Med tilstrekkelig nærhet står man ikke lenger i like stor fare for å glemme den menneskelige dimensjonen av etisk utfordrende saker. Det andre forholdet vi kan stille spørsmål ved i lys av funnene er om det er klokt å la det være opp til arbeidsgivere å si opp sine ansatte på bakgrunn av forhold som ikke berører arbeidsevne, og som potensielt marginaliserer den ansatte. Informantene beskrev denne selvmotsigelsen: Som arbeidsgivere veide ansvaret de kjente for arbeidstakeren tyngre enn ansvaret de kjente for å følge politiske påbud. Igjen er det verdt å spørre oss selv hvilket samfunn vi ønsker oss, hvilke typer arbeidsgivere vi ønsker oss, på den måten kan vi i det minste være bevisste og gjennomtenkte i føringene som legges.

Av teoretiske implikasjoner vil jeg nevne sammenhengen mellom dyd og nærhet. Hvordan er forhold mellom disse perspektivene? Informant Jan sa at han hadde sagt opp Jimmy om han hadde drevet et stort firma, da hadde han blitt et tall, ikke en venn. Vet vi nok om hvordan mennesker med makt til å forme regelverk og definere praksis anvender nærhet som et utgangspunkt for vedtakene de fatter? Det hadde vært interessant å frembringe mer forskning på dette feltet.

6.1 Avslutning

Den gylne middelvei er et symbol på klokskap. Klokskap er en dyd som på lik linje med de andre dydene må øves på. Å være dydig er mer enn å ikke gjøre feil. Å gjøre det rette er mer enn å ikke gjøre noe galt. Dydsetikken utfordrer alle mennesker til å ta ansvar, til å spille sin rolle, til å være aktive moralske aktører som er med å forme hvilket samfunn vi ønsker å leve i. Det er opp til oss alle å ta vår plass, toppledere, mellomledere, og alle mennesker. Det er opp til oss hvilke kamper vi tar, hvilke vi ikke tar, hva vi aksepterer og ikke. Et samfunn der alle deltar i den moralske formingen vil med utgangspunkt i funnene trolig være et samfunn der tillit, mot, kjærlighet og rettferdighet vil kunne vokse, i kraft av den nærheten vi har til hverandre.

7 Litteraturliste

Aadland, E. (1998). *Etikk for helse- og sosialarbeidarar* (3. utg.) Oslo: Det Norske Samlaget.

Aadland, E. (2004). *Den truverdige leiaren*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Aadland, E. (2011). «Og eg ser på deg ...» *Vitenskapsteori i helse og sosialfag* (3. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.

Aadland, E. (2018). *Etikk i profesjonell praksis*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Andenæs, K. (2009-12-5). Straffbar hjelp i ny utlendingslov. *Lov og rett 10/2009 (volum 48)*, s. 577-578: <https://www.idunn.no/lor/2009/10/art09>

Asheim, I. (1997). *Hva betyr holdninger? Studier i dydsetikk*. Oslo: Tano Aschehoug.

Askeland, H. Aadland, E. (Red.) (2017). *Verdibasert ledelse*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Baumann, Z. (2005). *Moderniteten og holocaust* (2. utg.). Oslo: Vidarforl.

Brostigen, T. (2003). *Samer i plenen?* (Hovedfagsoppgave i statsvitenskap, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo). Hentet fra: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/13064/brostigen.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Brunstad, P.O. (2009). *Klokt lederskap: mellom dyder og dødssynder*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag.

Eide, M. (2005). «De ureturnerbare asylsøkerne»: *Nærmere om deres sosiale rettigheter*. Hentet fra <https://core.ac.uk/display/30868860>

Evang, K.E. (30.09.2011). «Ordene som forsvant». *For Dagbladet*: www.dagbladet.no/kultur/ordenesom-forsvant/63505605

Fangen, K. Kjærre, H.A. (2012). Uten lovlig opphold = uten rettigheter? *Etikk i praksis nr 2*. <https://doi.org/10.5324/eip.v6i2.1781>

- Frafjord, M. Johansen, G.R. Nordmark, I. (01.02.2017). Papirløse Tita har fått jobb – men arbeidsgiveren bryter loven. *For NRK*. [https://www.nrk.no/rogaland/papirlose-tita-har-fatt-jobb- -men-arbeidsgiveren-bryter-loven-1.13354807](https://www.nrk.no/rogaland/papirlose-tita-har-fatt-jobb--men-arbeidsgiveren-bryter-loven-1.13354807)
- Fugleberg, O. (2013). Hva former skattemoral i Norge? *Analysenytt 2*, s. 38-45. Hentet fra: <https://www.yumpu.com/no/document/read/37622758/hva-former-skattemoral-i-norge-skatteetaten>
- Henriksen, J. O. Vetlesen, A.J. (2007). *Nærhet og Distanse* (3. utg.). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Høyersten, J.G. (2000). *Personlighet og avvik*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Johannesen, A. Tuft, P.A. Christoffersen, L. (2010). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig Metode* (4. utg.). Oslo: Abstrakt forlag.
- Johnson, N. (11.03.2015). Vil hjelpe de «ureturnerbare» *For Verdens Gang*: <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/7ep7B/vil-hjelpe-de-ureturnerbare>
- Kjellberg, J. Rugeldal, C. (2011). *Illegal: papirløs i Norge*. Oslo: Spartacus forlag.
- Knutsen, K.A. Christensen, P. (29.09.2019). «Jeg har ingenting – nothing – å leve av!» *For Stavanger Aftenblad*: https://www.aftenposten.no/norge/i/dOPolw/jeg-haringenting-nothing-aa-leve-av?spid_rel=2
- Kvale, S. Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju* (3 utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lingås, L.G. (2008). *Etikk og verdivalg i helse- og sosialfag* (4 utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lofstad, R. (28.11.2019). -Må være likhet for loven. *For Dagbladet* <https://www.dagbladet.no/nyheter/ma-vaere-likhet-for-loven/71871667>
- MacIntyre, A. (2013). *After virtue: a study in moral theory*. London: Bloomsbury Academic.
- Malterud, K. (2017). *Kvalitativ metasyntese som forskningsmetode i medisin og helsefag*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Molven, O. (2017). Juss, etikk og ledelse. I Askeland, H. Aadland, E. (Red.) *Verdibasert ledelse*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Persen, Å.B. Johansen, J. (1998). *Den nødvendige ulydigheten*. Oslo: Folkereising Mot Krig.
- Regjeringen.no. Granavolden-plattformen. Publiseringdato: 17.01.2019.
<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/politisk-plattform/id2626036/#justis>
- Regjeringen.no. (15.02.2007). Høringsnotat fra Norsk folkehjelp.
https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/aid/publikasjoner/horing/2007/ending_utlendingsforskriften/471616217-14-200605100-35.pdf
- Ridley, M. (1997). *Dydens opprinnelser*. Oslo: Familievennen Forlag.
- Sonensheim, S. (2008). Emergence of Ethical Issues During Strategic Change Implementation. *Organization Science 2009. Business, Computer science*. DOI:[10.1287/orsc.1080.0364](https://doi.org/10.1287/orsc.1080.0364)
- Syse, H. (2005). *Veier til et godt liv – filosofiske tanker om hverdagslivets etikk*. Oslo: Aschehoug & Co.
- Valenta, M. Thorshaug, K. (2011). *Asylsøkeres rett til å ta arbeid*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning. Hentet fra: http://evaluering.nb.no/evaluering/innhold/URN:NBN:no-nb_overfordokument_4973_Eval_0/pdf
- Vetlesen, A.J. (2007). *Hva er etikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Waytz, A. Dungan, J. Young, L. (November 2013). The whistleblower's dilemma and the fairness – loyalty tradeoff. *Journal of experimental Social Psychology, Volume 49 (6) s. 1027-1033*. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2013.07.002>

Vedlegg 1 – Intervjuguide

- 1) Du har ansatt/skaffet arbeid til en ureturnerbar asylsøker. Hvorfor gjorde du det?
- 2) Hva ledet deg til å ta denne avgjørelsen?
- 3) Kan du fortelle om en spesiell hendelse som trigget deg til å ta det valget du tok med å ansette mennesker fra denne gruppen?
- 4) Har du kjent på noen dilemmaer knyttet til valget ditt om å ansette? (trosse norsk lov, egen risiko for straff som bøter/fengsel)
- 5) Hvilket forhold har du til norsk lov i utgangspunktet?
- 6) Hvis du måtte velge mellom disse to dydene: Lojalitet eller rettferdighet, hvilken vil du si du setter høyest?
- 7) Står du i en sammenheng hvor du opplever støtte for valget du har tatt? I tilfelle – på hvilken måte?
- 8) Hva gjør det med deg?
- 9) Står du en sammenheng hvor du opplever å få motbør for valget du har tatt? I tilfelle – på hvilken måte?

Fra tanke til handling?

Vedlegg 2 - Utdrag fra transkriberingen

har det på en måte fulgt menneskeheten opp igjennom alle årtusener. Det ligger i vår naturrett tror jeg er det ordet som brukes om det. At det er på en måte en naturrett og så er det grunnlovsfestet og så er det menneskerettighets lovfestet. Og når de da norske myndigheter avviker fra det med utlendingsloven og det som skjedde i 2010, 11, 12 når de tok skattekortet fra de og begynte å straffeforfølge, så var ikke det gjennom en lovendring engang. Det var samme utlendingsloven før og etter, det var bare en praksisendring der de demokratiske prosessene som skal til får å endre en lov de blei ikke gjort. Det blei bare en: vi kan tolke grunnlove... utlendingsloven på en litt annen måte så kan vi kan oppnå politiske målsettinger. Det var så tungt forankret i naturrett, menneskerett, grunnlov og så var det gjort noen politiske grep sikkert fordi alle de store partiene var enige om det. Så triksa de det til uten å kjøre de formelle prosessene. Så tematikken i forarbeidet til utlendingsloven som de ta tolket at det ikke er lov for de å jobbe men i forarbeidet til den så ikke tematikken omtalt engang. Det en ikke behandlet, det er ikke....Det ser ikke ut som at noen av høringsinstansene noen av de som skrev dokumentet tenkte på at disse skulle vi skulle ta jobben fra disse menneskene. **Nei** Det var ikke behandlet i forarbeidene. **nei** .Men det kom i ettertid så fant de ut at vi kan tolke utlendingsloven sånn, og så gjorde det. **ja** Så heile den juridiske biten det var på en måte jeg kjente jeg fikk en innsikt i hvordan det var å være sånn og så leste jeg såpass juss, jeg har null juss kompetanse, **hmm** annet at jeg kan lese, hehe, og det som står er jo på norsk så det er jo egentlig hmm jeg tenker at jeg har lov til å lese og prøve å forstå. Så da har vi faktiske forhold, jeg ble kjent med jussen hmm og så hmm hmm ja, sier ikke så mye om jussen. **Neida, det er greit det**

Men jeg bare så kommer en tredje ting og det var det som jeg opplever som det overnaturlige eller det religiøse eller åndelige kallet. Jeg visste jo at dette brøyt min etikk. Så nå går vi på det etiske som det tredje nivået her. Og etikken min jeg sa jo at dette er (.) dette er noe som vi faktisk har håp om å kunne vinne fram med juridisk om det ene % sjanse for seier eller 40 eller 50 eller 90 det var på en måte litt irrelevant. Men jeg snakket med advokater for å bare sjekke ut at det ikke var ting hadde gått glipp. Og de sier er dette en sak som kan som kan ende med positivt utfall. Fifty fifty spurte jeg, nei det ville de ikke si noe om men det kan hende og det var godt nok for meg. Det var ingen ting jeg hadde oversett, jeg hadde fått det store bildet av jussen og og her er det håp. Også (.) i utgangspunktet da så ville jeg tenkte jeg, tenkte jeg med min etikk så er den letteste måten å ansette. Både med min kompetanse, jeg hadde et firma, forholdene lå til rette for ansatte en, og da visste jeg ville få prøvd jussen, dette vil bli en straffesak og så ville jeg ha fått prøvd den. hmm hmm Så det det var på en måte tanken er bak det da. Nå går det litt for mye detaljer må bare finne ut hva var spørsmålet ditt igjen? **Det er helt greit, spørsmålet mitt var hvorfor at du ansatt eller skaffet arbeid til ureturnerbare og du har jo sagt mye om det...** Ja så det som jeg egentlig ble prosjektet da det var og når det åndelige kom inn, så opplevde jeg at **Kan jeg spørre når var det det kom inn?** Det kom inn i adventstida 2012, et år etter at jeg hadde møtt den familien og lest den boka og jeg hadde satt meg inn i jussen. Det skjedde første året. Og så når det har gått et år, det året så tenkte at dette må noen, dette juridiske må NOAS eller RIA eller noen organisasjoner i Norge ta ansvar for. Og så forstå jeg etter hvert at alle organisasjonene som kunne ha tatt saken er avhengig av statlig støtte og de vil neppe gå sånn i strupen på pengesekken sin, at de angriper den for brudd på grunnlov og menneskerettigheter. Dessuten så har de en ganske stor økonomi alle de selskapene. Så det ville vært store konsekvenser hvis det er ga() Så jeg så at hvis jeg som privatperson hmm tar saken så ville styrken og kraften være like stor som hvis en stor organisasjon gjør det, men det er bare min

Vedlegg 3 – informasjonsskriv

Vil du delta i forskningsprosjektet

”Hva trigger den etiske responsen til ledere som ansetter ureturnerbare asylsøkere sett i lys av et dygdetisk perspektiv”?

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å belyse den etiske forankringen hos ledere som ansetter ureturnerbare asylsøkere. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

Med dette prosjektet ønsker jeg å belyse etikken rundt behandlingen av de ureturnerbare asylsøkerne. Behandlingen av disse har lenge vært et samfunnsaktuelt tema. Politikere og lovverk sier en ting, men som moralske aktører som vi alle er blir det også potensielt aktuelt for den enkelte leder. I media har det stått frem flere ledere som åpenlyst handler på en måte som er i strid med gjeldende lovverk på dette område. De gir arbeid til asylsøkere som ikke har adgang til det legale arbeidsmarkedet. Hva trigger denne handlingen i dem? Hva er det som gjør at de går til det steget at de trosser norsk lov med den risikoen det medfølger?

Dette er en masteroppgave på ca. 50 sider. Jeg håper å intervju 4 personer angående dette temaet. Som tittelen til prosjektet sier vil jeg se på saken i et dygdetisk perspektiv. Dette perspektivet handler i grove trekk om å være ansvarlig for sine egne handlinger, og at disse handlingene er så gode som den enkelte aktøren kan få til. Jeg vil undersøke hvordan den enkelte leder forklarer standpunktet sitt, og hva som trigget denne sivile ulydigheten han eller hun foretar seg.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Vid høyskole i Oslo er ansvarlig for prosjektet.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Jeg spør deg om å delta fordi jeg leste om det i avisen, der du sto frem som en av de som har ansatt ureturnerbare asylsøkere.

Hva innebærer det for deg å delta?

Jeg kommer til å bruke kvalitativ forskningsmetode. Dette innebærer dybdeintervju med noen få informanter. Et slikt intervju vil ta ca. 1 time, og jeg vil under intervjuet benytte en opptaker som tar opp hele intervjuet. Jeg vil i forkant lage en intervjuguide som vil fungere som et utgangspunkt for intervjuet. Denne vil du få tilsendt i god tid i forveien.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykke tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle opplysninger om deg vil da bli anonymisert. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrevet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket.

- Min veileder ved VID vil ha tilgang til opplysningene fra intervjuet. Det vil også medstudentene i min veiledningsgruppe (6 stykker). Navnet og kontaktopplysningene dine vil jeg erstatte med en kode som lagres på egen navneliste adskilt fra øvrige data.
- Det er mulig at du som deltaker kan gjenkjennes i publikasjonen. I den grad du aksepterer det, vil jeg forklare litt om din rolle som leder. Jeg vil ikke nevne navnet på bedriften du muligens arbeider for eller noe sånt, men for å lage et fullstendig bilde av hvilket valg du har tatt, ser jeg på det som nødvendig å si litt om du er leder for en bedrift, om du har handlet som privat person osv. Om du har handlet innenfor dette feltet på en måte som har tiltrukket seg mye omtale i media er det mulig at det du vil bli gjenkjent. Disse opplysningene vil ikke bli gitt stor oppmerksomhet i oppgaven, ettersom det ikke er noe hovedfokus. Hovedfokuset vil være på din etiske reise som har ledet til det valget du har tatt.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter forskningsprosjektet?

Prosjektet skal etter planen avsluttes [04.05.2020]. Da sletter jeg lydopptakene

Jeg skal anonymisere all innsamlet informasjon.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
- å få rettet personopplysninger om deg,
- få slettet personopplysninger om deg,
- få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og
- å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?
Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra VID har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- VID ved Gry Espedal. I studentprosjekt må kontaktopplysninger til veileder/prosjektansvarlig fremgå, ikke kun student
- Vårt personvernombud: Nancy Yue Liu
- NSD – Norsk senter for forskningsdata AS, på epost (personverntjenester@nsd.no) eller telefon: 55 58 21 17.

Med vennlig hilsen

Gry Espedal
Prosjektansvarlig
(Forsker/veileder)

Oline Hesselberg

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet «*Hva trigger den etiske responsen til ledere som ansetter ureturnerbare asylsøkere?*», og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

- å delta i intervju
- å delta i [sett inn flere metoder, f.eks. spørreskjema] – hvis aktuelt
- at lærer kan gi opplysninger om meg til prosjektet – hvis aktuelt
- at opplysninger om meg publiseres slik at jeg kan gjenkjennes [beskriv nærmere] – hvis aktuelt

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet, ca. [oppgi tidspunkt]

(Signert av prosjektdeltaker, dato)